

I. STUDII ȘI CERCETĂRI

A. Numismatică

Monedele de argint ale cetății Istros în epoca elenistică

Mihai DIMA*

Dintre numeroasele încercări de clasificare a monedelor histriene de argint de tip clasic, având pe avers două capete de tineri, dintre care unul inversat, iar pe revers emblema cetății, vulturul pe delfin, și numele orașului, în ultima vreme s-a impus cea care le separă în patru grupe¹. Aceasta nu este cea mai fericită împărțire, dar este oricum mai bună decât cele anterioare, care aveau în vedere în primul rând criteriul ponderal. Mai mult decât atât, delimitarea primelor trei grupe ni se pare, la nivelul actual de documentare, corectă. Prezența unor emisiuni care păstrează pătratul incus la începutul Grupei III (pl. I, nr. 6-8) ne îndeamnă să avem în vedere însă o posibilă desprindere a lor într-o grupă separată, în momentul în care materialul ar permite-o.

Grupa IV, de care ne vom ocupa în mod special în acest articol, este caracterizată printr-o greutate medie redusă, apreciată până acum la circa 5,80 g, și prin prezența unor sigle și/sau monograme pe reversul pieselor care o alcătuiesc². Am înregistrat până acum 57 de emisiuni care se încadrează în această grupă³.

Am considerat monedele de argint de nominal mare din Grupa IV drahme, dar am optat pentru acest nominal mai degrabă pentru a ușura lectura decât din convingere, întrucât există argumente destul de solide în favoarea ipotezei conform căreia acestea ar fi didrahme⁴. Pe de o parte, pentru primele trei grupe s-a ajuns la un oarecare consens între cercetători în privința faptului că este vorba de didrahme de etalon attic (Grupa I) respectiv „milesian” (Grupetele II-III)⁵. Pe de altă parte, au apărut recent în comerțul cu antichități câteva monede histriene de argint de alt tip decât cel binecunoscut, de presupus mai târziu, care au fost bătute după un standard de c. 2,75-2,80 g și care par a avea subdiviziuni cu greutatea cuprinsă

* Banca Națională a României; Mihai.Dima@bnro.ro

¹ A.G. Zaginailo, A.A. Nudelman, *Dorockii klad drevne-grečeskikh serebrianyh monet IV veka do n.e.*, MASP, 7, 1971, p. 128.

² Gh. Poenaru Bordea, *Atelierul monetar al cetății Istros în perioada autonomiei*, în Simpozion Chișinău 2000, p. 16.

³ Nu au fost incluse printre acestea unele variante incerte, emisiunile neregulate și nici monedele târzii de tip clasic, realizate într-un stil „barbarizat” (vezi mai jos, p. 29). Multe alte emisiuni au fost menționate în literatura de specialitate, mai ales de V. Canarache, *Sistemul ponderal și tipologia drahmelor istriene de argint*, Pontice, 1, 1968, p. 107-192, și de G. Talmațchi, *Monetăriile orașelor vest-pontice Histria,*

Callatis și Tomis în epocă autonomă. Iconografie, legendă, metrologie, cronologie și contramarcare, Cluj-Napoca, 2011, dar acestea sunt de fapt piese descrise incorect, bătute descentrat, cu siglele sau monogramele rămase în afara flanului, exemplare uzate, din emisiuni neregulate sau târzii, și imitații.

⁴ Gh. Poenaru Bordea, *op. cit.*, p. 16; C. Preda, *Unele precizări cronologice privind începuturile activității monetare de la Histria*, SCN, s.n., 2 (14), 2011, p. 140 și nota 40.

⁵ Grupa I – pl. I, nr. 1; Grupa II – pl. I, nr. 5; Grupa III – pl. I, nr. 6 și 9. Aprecierea standardului de 6,80-7,00 g drept „milesian” este improprie deoarece etalonul de 7,05 g pentru didrahmă sau ½ stater, cunoscut sub denumirea de *lydo-milesian*, a fost utilizat la Milet până în anul 494 a.Chr.

între 0,96 și 1,46 g⁶, echivalente „trihemiobolilor” din Grupa IV (pl. XXVIII, nr. 5-6). Deși este evident că piesele mai mari cântăresc jumătate cât cele de tip clasic, nu este tot atât de sigur că primele sunt drahme și celelalte didrahme, întrucât ar putea fi la fel de bine hemidrahme și drahme.

La înscrierea monedelor de argint din Grupa IV s-a ținut cont, în primul rând, de literele care apar, de obicei, în câmp și care, prin succesiunea lor, ar reprezenta cifre⁷. În funcție de monogramele și literele asociate acestora, au fost ordonate și piesele fără sigle, care au numai monogramă sau literă sub delfin, mergând de la dezvoltat spre simplu. Pentru unele emisiuni, care nu se leagă în mod direct de nicio siglă, a fost dificil de găsit o plasare sigură în succesiunea seriilor, fiind făcute propuneri din cele mai diverse.

Întrucât dintre siglele-cifre luate în considerație ca repere pentru reconstituirea tabloului emisiunilor histriene de argint din Grupa IV (B, Γ, Δ, E, Τ, H, Θ, I) lipsea chiar litera A, simbolul cifrei 1, s-a presupus că prima serie a purtat sigla sub delfin, după care locul ei a fost mutat în câmp⁸. Studiul monedelor cu A în exergă din tezaurele de la Borănești⁹, Dobroged¹⁰ și Mănăstirea Cocoș I¹¹ a scos însă în evidență faptul că au existat cel puțin două serii cu această literă¹², una mai timpurie, dar în niciun caz prima din grupă, și una târzie, probabil ultima din grupă¹³.

Piesele din prima serie, notată cu A-1, au întotdeauna pe avers capul din stânga inversat, iar pe revers un vultur mai mare decât la alte emisiuni (pl. II, nr. 1). Stilistic, acestea sunt foarte apropiate de seriile cu \square și Δ , împreună cu care constituie o subgrupă aparte¹⁴. Celelalte, din seria A-2, sunt printre cele mai frecvente monede histriene de argint (pl. II, nr. 2). Majoritatea au capetele de pe avers în formă de paralelogram sau dreptunghi, iar aproape întotdeauna este răsturnat cel din dreapta. Vulturul de pe revers este mai mic decât în cazul seriei A-1, aducând mai degrabă cu altă pasăre. Există însă și monede care nu seamănă nici cu piesele din seria A-1, nici cu cele care reprezintă nucleul seriei A-2, dar care sunt mai apropiate, cel puțin cronologic, de cea de-a doua. Acestea au pe avers capul din stânga inversat, iar pe revers un vultur cu gâtul lung, ce iese mai mult în stânga legendei (pl. II, nr. 3-4 și pl. XXII, nr. 3-7). Le considerăm ca făcând parte din a doua serie A, deoarece cunoaștem un grup de piese bătute cu ștanțe de avers realizate probabil de același gravor, care sunt asociate cu matrițe de revers înfățișând atât pasărea cu gâtul lung, cât și celălalt tip de vultur, mai mic. Am identificat inclusiv legătură prin ștanțe de revers între cele două tipuri de avers, cu capul din stânga respectiv cu capul din dreapta inversat (pl. XXII, nr. 7-8).

Ipoteza existenței a cel puțin două serii cu litera A, bazată la început numai pe analiza stilistică, este susținută și de tezaure. Lăsându-l la o parte pe cel de la Razdjal¹⁵, care cuprinde patru monede cu A,

⁶ Vezi mai jos p. 31.

⁷ A.G. Zaginailo, A.A. Nudelman, *op. cit.*, tabelul 3 de la p. 129; Elena Rențea, Gh. Poenaru Bordea, *Un important tezaur de monede de argint istriene și tetradrahme postume Filip II, originale și imitații fidele*, în Simpozion Chișinău 2002, p. 18, nota 8.

⁸ Elena Rențea, Gh. Poenaru Bordea, *op. cit.*, nota 7. Vezi și mai jos nota 28.

⁹ *Ibidem*, p. 9-31.

¹⁰ M. Dima, *A hoard of silver coins of Istros found at Dobroged (Varna Region)*, Acta Musei Varnaensis, 8, 2011, 2, p. 47-60.

¹¹ Inedit. Tezaurele inedite menționate aici, ca și unele corecturi și completări privind alte descoperiri, vor fi publicate într-un volum dedicat aceluiași subiect, aflat în pregătire pentru tipar: M. Dima, *The silver coinage of Istros during the Hellenistic Period*, Moneta 179, Wetteren, 2014.

¹² Posibilitate întrevăzută, dar fără convingere, de Elena Rențea, Gh. Poenaru Bordea, *op. cit.*, p. 18. Pentru prima serie cu A sub delfin, vezi M. Dima, *A hoard* . . . , p. 48.

¹³ În schema propusă de O. Iliescu, *Le système monétaire et pondéral à Histria, Callatis et Tomis aux Ve-IIe siècles av. notre ère*, în *Actes du 8ème Congrès International de Numismatique, New York-Washington, septembre 1973*, Paris-Bâle, 1976, p. 93, monedele cu A sub delfin erau considerate cele mai recente emisiuni histriene de argint (grupa IX). Și C. Preda, *Istoria monedei în Dacia preromană*, București, 1998, p. 50, este de părere că acestea s-ar situa la sfârșitul Grupei III (care ar corespunde Grupelor III-IV după clasificarea adoptată de noi). V. Canarache, *Sistemul* . . . , p. 165, aprecia că monedele cu A sub delfin sunt „produsul unui anumit atelier, dar tot așa de sigur și al unei emisiuni aparte” (Grupa VI), dar bulversat de oscilația greutateii, concluzionează că ele ar fi suprapus Grupele III-V (după propria clasificare).

¹⁴ M. Dima, *A hoard* . . . , p. 48 și nota 12.

¹⁵ T. Gerasimov, *Un trésor de drachmes de la cité d’Histria découvert en Bulgarie*, SCN, 5, 1971, p. 17-19.

descrie înaintea emisiunilor din Grupa III, dar fără a se preciza clar cărei grupe aparțin și nici greutatea sau măcar poziția literei, drahme cu A sub delfin se găsesc în tezaurele de la Bălgarka¹⁶, Dobrogled, Floriile¹⁷, Scărișoara¹⁸, Borănești, Silistra¹⁹, Mănăstirea Cocoș I, Căbești²⁰, Roksolany (Roxolani)²¹, Stolniceni²², „Niculițel”²³, Nifon²⁴ și Mănăstirea Cocoș II²⁵, dar numai în cele de la Silistra, Mănăstirea Cocoș I, Căbești, Roksolany, Stolniceni, „Niculițel”, Nifon și Mănăstirea Cocoș II avem cu siguranță emisiuni din seria A-2²⁶. De asemenea, atunci când sunt depozitate împreună monede din ambele serii A, cele considerate de noi mai recente sunt mai numeroase și mai bine păstrate decât celelalte. Mai mult decât atât, tezaurele de la „Niculițel”, Nifon și Mănăstirea Cocoș II par să fi fost alcătuite exclusiv din piese din seria A-2. Această situație nu se mai înregistrează pentru alte emisiuni histriene de argint, fiind o dovadă a faptului că seria A-2 a fost realizată într-un moment când majoritatea pieselor mai timpurii din Grupa IV ieșiseră din circulație.

Întrucât se cunosc monede cu greutate specifică Grupei III care au în câmp dreapta litera A, din trei nominaluri și variante stilistice diferite (pl. II, nr. 5-8), ni se pare foarte probabil ca schimbarea etalonului ponderal să se fi produs înaintea seriei B, după realizarea unei prime serii cu A la standardul de 6,80-7,00 g. În tezaurul de la Doroțcaia²⁷, alcătuit în cea mai mare parte din monede cu siglele B-E, se găsesc exemplare cu A (din Grupa III). La fel și în tezaurul de la Razdjal, dar în acest caz nu putem decât să presupunem că este vorba tot despre piese grele²⁸.

Așadar, cele mai timpurii monede cu greutate specifică Grupei IV sunt cele care prezintă în câmp dreapta siglele B, Γ, Δ și E, ultimele două fiind asociate cu monogramele X respectiv A/ (pl. III). Acestea constituie o primă subgrupă de emisiuni apropiate stilistic și cronologic. Nu am identificat legături de ștanțe între serii diferite, iar regula pare a fi ca pe avers să fie răsturnat capul din dreapta. Primele piese cu capul din stânga inversat aparțin seriei E (pl. III, nr. 8). La nivelul seriei Δ apar pentru prima dată, pe lângă sigle și monograme, puncte în câmp. Este vorba, mai exact, de un punct în câmp stânga (pl. III, nr. 5).

¹⁶ I. Băčvarov, *Nahodka ot drahmi na Istrija ot S. Bălgarka, Silistrensko*, Numizmatika, 1988, 1, p. 19-24.

¹⁷ Vezi mai sus nota 11.

¹⁸ C. Preda, *Aspects de la circulation des drachmes d'Histria dans la Plaine Gétique et la datation des premières imitations de type Philippe II (Trésor de Scărișoara, district d'Oltenița)*, Dacia, N.S., 10, 1966, p. 221-235; idem, *Încă două drahme histriene și o „imitație” tip Filip al II-lea din tezaurul de la Scărișoara*, SCN, 4, 1968, p. 441-442.

¹⁹ V. Canarache, *Un important tezaur de drahme și oboli din Histria*, CNA, 15, ianuarie-iunie 1940, 117-118, p. 230-232; L. Gattorno, *Cu privire la drahmele istriene inedite din tezaurul de lângă Silistra (1930)*, CNA, 16, iulie-decembrie 1942, 123-124, p. 60-63; R. Ball, *Ein Fund von Istrus-Münzen (Moesia Inferior) ca. 300 v.Chr.*, în *Auktion von Münzen aller Zeiten und Länder darunter Dubletten des Staatlichen Münzkabinetts Berlin*, 5 decembrie 1932, p. 68-69.

²⁰ B. Mitrea, *Descoperirile monetare și legăturile de schimb ale Histriei cu populațiile locale în sec. V-IV î.e.n.*, StCl, 7, 1965, p. 165, nr. 46; Maria Chițescu, *Cercetări pe teren privind două descoperiri monetare (Căbești, jud. Bacău: drahme istriene și Luica, jud. Ilfov: tetradrahme thasiene)*, SCN, 4, 1968, p. 446-450.

²¹ P.O. Karyskovskij, *Zametki po numizmatike antičnogo Pričernomor'ja*, VDI, 1961, 4, p. 109-112.

²² Al. Levinschi, *Un tezaur monetar de la Stolniceni (considerații preliminare)*, Tyragetia, 4-5, 1994-1995, p. 319-324; idem, *Stolničenski klad: kulturno-hronologičeskaja interpretacija monet tipa Huši-Vovriești*, Stratum plus, 1999, 6, p. 92-99; unele îndreptări privind structura și piese inedite din acest tezaur vor fi prezentate în lucrarea menționată mai sus în nota 11.

²³ Vezi mai sus nota 11.

²⁴ *Ibidem*.

²⁵ *Ibidem*.

²⁶ Acestea li se adaugă un tezaur cu loc de descoperire necunoscut, de presupus de pe teritoriul Bulgariei. *Ibidem*.

²⁷ A.G. Zaginailo, A.A. Nudelman, *op. cit.*, p. 122-137.

²⁸ A.G. Zaginailo și A.A. Nudelman (*op. cit.*, p. 129) considerau că trecerea de la etalonul ponderal specific pentru Grupa III la cel al Grupei IV s-a făcut la nivelul siglei A și că B. Pick a avut dreptate când a așezat piesele grele cu A în câmp dreapta (Pick 415) la sfârșitul Grupei III, fiind urmate, la începutul Grupei IV, de binecunoscutele monede cu A sub delfin (Pick 416). Nu au remarcat însă că în tezaurul de la Doroțcaia, alcătuit dintr-un număr important de piese, nu se regăsesc exemplare cu A sub delfin, deși acestea sunt în mod normal mai des întâlnite decât celelalte emisiuni reprezentate în tezaur.

Reprezentativ pentru greutatea monedelor din subgrupa I este tezaurul de la Doroțcaia. Aici media este destul de apropiată de la o serie la alta, fiind cuprinsă între 5,73 g și 5,81 g (B – 5,76 g, Γ – 5,73 g, Δ – 5,81 g, E – 5,79 g), dar vârful diagramei se mută ușor de la 5,71-5,80 g pentru seriile B și Γ, la 5,81-5,90 g pentru seriile Δ și E (fig. 1). Foarte probabil, de vină este gradul de uzură, mai mic la emisiunile mai recente. Media subgrupeii, calculată pe un număr de 131 de piese, este de 5,78 g. Niciuna nu cântărește sub 5,00 g, dar există în schimb patru exemplare care depășesc 6,00 g. Atât moneda cea mai ușoară (5,01 g), cât și cea mai grea (6,83 g), se înregistrează în prima serie, diferența dintre ele fiind de 1,82 g. În celelalte serii, variația greutateilor este sub un gram, cele cu Δ în câmp, spre exemplu, grupându-se toate între 5,60 g și 6,00 g. Nu am întâlnit subdiviziuni care să poată fi atribuite primei subgrupe.

Cu monede din subgrupa I se încheie tezaurul descoperit la Pamidovo²⁹, Razdjal și probabil Kaolinovo³⁰. Nu este exclus ca și tezaurul de la Măcin³¹ să dateze din aceeași perioadă, dar în acest caz au fost recuperate doar două piese dintr-un total de 200, nefiind reprezentative pentru structura inițială.

Conform sistemului grecesc clasic de numerotare, ar fi trebuit ca după sigla E să urmeze o serie cu E, dar nu se cunosc monede cu această cifră. Există însă un sistem alternativ din care E lipsește, iar simbolurile cifrelor de la 6 la 9 sunt decalate, astfel încât E devine 6, H devine 7, Θ devine 8, iar I devine 9³². În cadrul aceluiași sistem, litera K reprezintă cifra 10 și nu 20, situație în care piesele cu sigla K în câmp și T sub delfin (pl. VIII, nr. 1) se încadrează perfect acolo unde le așază analiza stilistică, constituindu-se un șir neîntrerupt de emisiuni numerotate de la 2 la 10. În același timp însă, avem de-a face cu simpla înșiruire a literelor din prima jumătate a alfabetului grecesc, ce puteau fi folosite ca atare pentru înserierea monedelor.

Indiferent de semnificația siglelor, urmează o a doua subgrupă, care cuprinde piesele cu E, respectiv pe cele asociate cu aceasta (E în câmp dreapta și Σ sub delfin; E sub delfin; fără siglă). Pentru prima dată avem de-a face cu serii pe care le putem numi secundare, care nu poartă siglă, ci doar monogramă sau nici atât, dar care sunt legate, cu siguranță, de o serie principală, inclusiv prin folosirea acelorași matrițe de avers. Din punct de vedere stilistic, componentele acestei subgrupe se deosebesc față de cele dinainte, dar și între ele, existând ștanțe foarte apropiate în serii diferite și ștanțe complet diferite în cadrul aceleiași serii (pl. IV-V). Se înregistrează ambele variante de avers, dar în funcție de emisiune predomină una dintre ele sau, cum este cazul pieselor fără sigle, se cunosc doar exemplare pe care apare capul din stânga inversat. Trebuie menționat că în comparație cu alte subgrupe, numărul pieselor din subgrupa II este mic, existând serii cunoscute printr-o singură monedă. Acum înregistrăm primele piese din Grupa IV care au pe revers vulturul pe delfin orientat spre dreapta (pl. IV, nr. 7-8).

Dacă ne limităm numai la tezaurul de la Doroțcaia, în care se găsesc șapte monede din subgrupa II, obținem o medie a greutateilor aproape identică cu cea dinainte: 5,77 g. Spre deosebire de subgrupa I, unde marea majoritate a pieselor se grupau între 5,70 și 6,00 g, acum puținele exemplare disponibile acoperă oarecum uniform o marjă cuprinsă între 5,39 g și 6,21 g. Nici celelalte tezaururi nu ajută foarte mult, deoarece toate sunt mai recente și cuprind doar câteva monede din subgrupa II. Ca urmare a faptului că timpul petrecut în circulație a fost mai lung, media scade la 5,65 g sau la 5,60 g, dacă nu luăm în calcul piesele din tezaurul de la Doroțcaia³³. Totuși, pe diagrama greutateilor observăm că mai mult de jumătate dintre

²⁹ T. Gerasimov, *Kolektivni nahodki na moneti prez 1939 g.*, BIAB, 13, 1939 (1941), p. 345; K. Dimitrov, *Unpublished coin hoards from early Hellenistic Thrace*, *Bulgarian Historical Review*, 3, 1992, p. 49-52.

³⁰ T. Gerasimov, *Monetni sakrovištia namereni v Bălgarija prez 1965 g.*, IAI, 29, 1966, p. 212; idem, *Un trésor . . .*, p. 19.

³¹ C. Moisil, *Creșterea colecțiilor Cabinetului numismatic*, *CreștCol*, 1938-1942 (1944), p. 22, nr. 187 și p. 24, nr. 211.

³² O. Mørkholm, *Early Hellenistic coinage from the accession of Alexander to the Peace of Apamea (336-186 B.C.)*, Cambridge, 1991, p. 34.

³³ Este vorba despre piesele aflate în tezaurul Dobrogea I (2), Enisala (4), Todorovo (2), Dobrogled (3), Bălgarka (1), Floriile (1), Scărișoara (1), Silistra (2) și Mănăstirea Cocoș I (5).

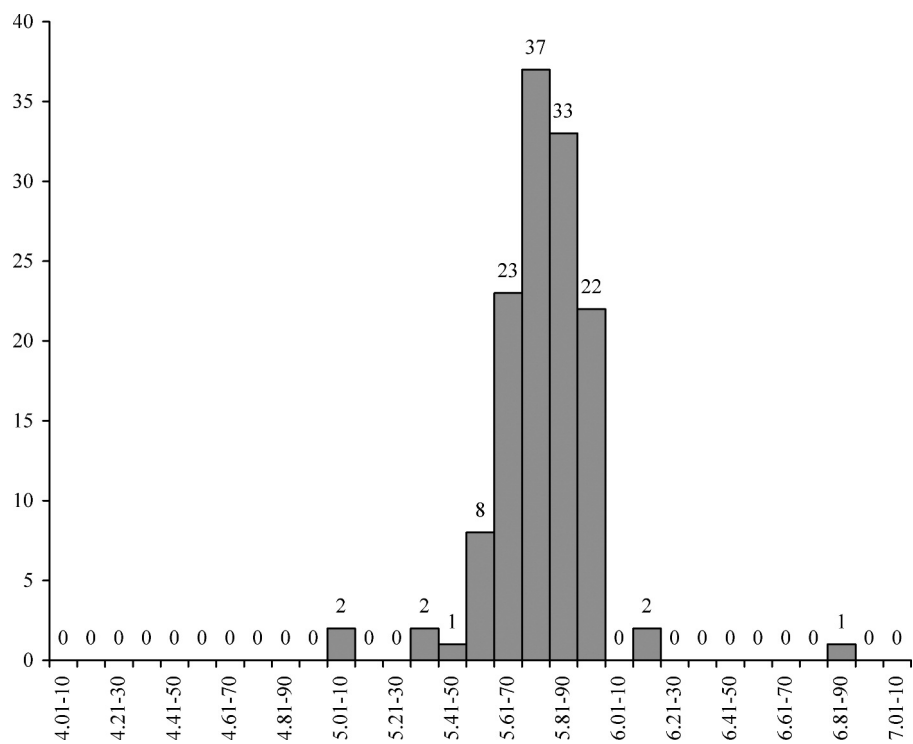

Fig. 1. Greutățile monedelor din subgrupa I din tezaurul de la Dorotcaia.

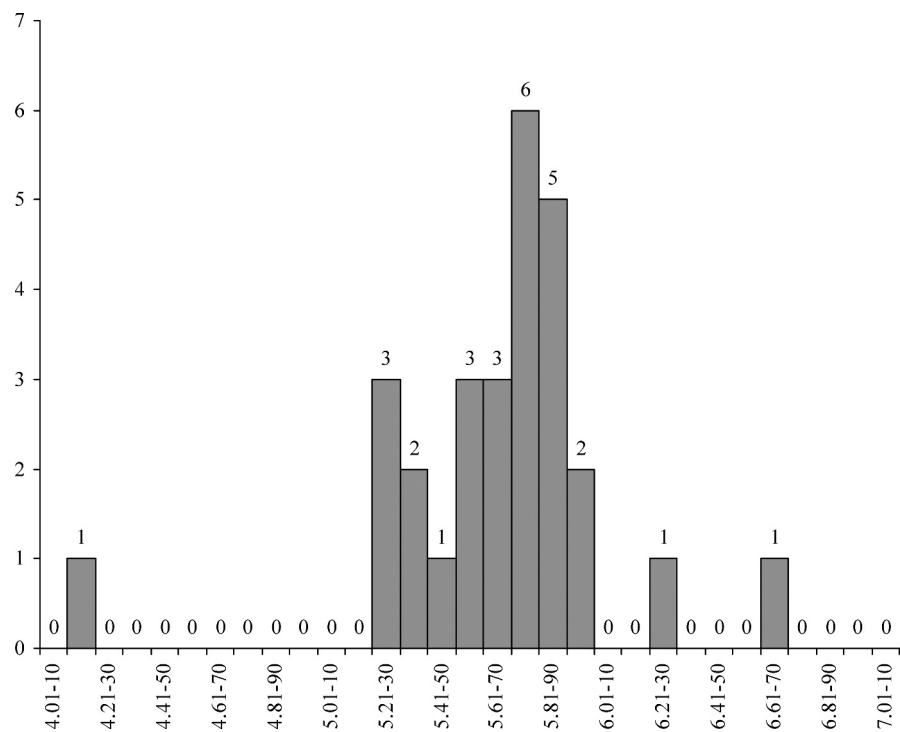

Fig. 2. Greutățile monedelor din subgrupa II.

cele 28 de exemplare se grupează între 5,51 g și 6,00 g (fig. 2). În tezaurul Dobrogea I³⁴ înregistrăm prima monedă mai ușoară de 5,00 g (4,12 g), iar pe cea mai grea o găsim în cel de la Dobrogled (6,64 g), diferența fiind de 2,52 g.

Nu se cunosc subdiviziuni care să facă parte cu siguranță din subgrupa II³⁵ și nici tezaure încheiate la nivelul acesteia.

A treia subgrupă reunește emisiunile cu siglele H, Θ, I și K și câteva serii fără siglă, dar cu literă sau monogramă sub delfin. Stilul pieselor din subgrupa III este unitar, plăcut și ușor de identificat, singurele exemplare care ridică încă unele probleme fiind cele cu ΔI sub delfin, fără siglă în câmp (pl. VIII, nr. 5). Am fost tentați inițial să atribuim această emisiune subgrupeii VII, în care se regăsesc monede cu ΔI sub delfin, fără a mai prezenta alte sigle în câmp, dar distribuția în tezaure ne arată că piesele în discuție sunt mai timpurii. Desenul aversului este stângaci, aducând totuși cu cel întâlnit la unele exemplare cu Δ și H/Δ; iar reversul s-ar încadra, după modul de redare a vulturului și a delfinului, în subgrupa III, care cuprinde și piese cu ΔI, dar în asociere cu Θ în câmp. De asemenea, ordinea câtorva emisiuni care aparțin cu siguranță acestei subgrupe nu este foarte exactă, întrucât există sigle asociate cu mai multe litere sau monograme (Θ/ΔI, Θ/Σ, Θ/Σ·, Θ/K respectiv I/ΑΓ, I/A, I), precum și monede care au doar monogramă (Α, ΔI, Ρ).

Există două serii incerte (dar nu din cauza stilului de gravare a ștanțelor), din care am înregistrat numai câte un singur exemplar, ambele bătute cu aceeași ștanță de avers, care au monograma ieșită parțial în afara flanului (pl. VIII, nr. 3-4), lăsând însă să se vadă că este vorba despre emisiuni diferite și totodată inedite.

Legăturile de ștanțe identificate între serii indică sau confirmă succesiunea lor, iar pe de altă parte, asigură apartenența anumitor emisiuni la aceeași subgrupă. Foarte importantă din acest punct de vedere este legătura dintre seriile I și K/T³⁶.

În opinia noastră, primele monede divizionare din Grupa IV aparțin subgrupeii III. Acestea cântăresc în medie 1,26 g³⁷, putând fi considerate trihemiboli sau sferturi de drahmă. În cazul în care s-ar dovedi că piesele mari sunt didrahme, acestea ar deveni hemidrahme.

Cel mai bun indicator pentru greutatea pieselor din subgrupa III este pentru moment tezaurul de la Enisala³⁸, care cuprinde 24 de exemplare foarte puțin circulate. Media acestora este de 5,79 g, dar de la un grup de emisiuni la altul se înregistrează mici diferențe, marja fiind cuprinsă între 5,73 g și 5,88 g. Luând în calcul și tezaurele de la Doroțcaia, Dobrogea I, Todorovo³⁹, Dobrogled, Floriile,

³⁴ Vezi mai sus nota 11.

³⁵ Există subdiviziuni cu H înclinat spre stânga în câmp, similar, cel puțin ca poziție, monedelor din subgrupa II, dar acestea sunt mai grele și au stil mai apropiat de cel al Grupei III de emisiuni ale cetății.

³⁶ Ambele monede cu K/T din tezaurul de la Mănăstirea Cocoș I (nr. 24-25) au fost bătute cu aceleași ștanțe, iar cea de avers fusese utilizată și pentru piesa din seria I (nr. 23); vezi mai sus nota 11.

³⁷ Media a fost calculată pe 30 de piese care pot fi atribuite fără niciun dubiu subgrupeii III, atât după stil, cât și pe baza siglelor.

³⁸ B. Mitrea, *Découvertes de monnaies antiques et byzantines en Roumanie (XVII)*, Dacia, N.S., 19, 1975, p. 311, nr. 23bis; CH, II, 1976, p. 18, nr. 44; E. Oberländer-Târnoveanu, *Aspecte ale circulației monedei grecești în Dobrogea de Nord (sec. VI î.e.n.-I e.n.)*, Pontica, 11, 1978, p. 74, nr. 6; Gh. Poenaru

Bordea, *La diffusion des monnaies d'Istros, Callatis et Tomi du VIe au Ier siècle av. J.-C. dans leurs territoires, zones d'influence et ailleurs*, în *Presenza e funzioni della moneta nelle choroai delle colonie greche dall'Iberia al Mar Nero. Atti del XII Convegno organizzato dall'Università "Federico II" e dal Centro Internazionale di Studi Numismatici Napoli 16-17 giugno 2000*, Roma, 2004, p. 51, nr. 43; G. Custurea, G. Talmațchi, *Repertoriul tezaurelor monetare din Dobrogea*, Constanța, 2011, p. 203, nr. 46.V; G. Talmațchi, *Monetăriile . . .*, passim.

³⁹ Yordanka Youroukova, *Monetnrite nahodki, otkriti v Bălgarija prez 1971 i 1972 g.*, Arheologija, 1977, 1, p. 68; CH, IV, 1977, p. 12, nr. 28; K. Dimitrov, *The Treasury of Lysimachos*, Sofia, 1996/1997 (CD-ROM); idem, *CH IV 28 et la chronologie des monnaies d'argent d'Histria au 4e siècle av. J.-C.*, în *Stephanos nomismatikos. Edith Schönert-Geiss zum 65. Geburtstag*, Berlin, 1998, p. 215-219; corecturi aduse

Dobrogea II⁴⁰, Bălgarka, Scărișoara și Borănești, care conțin monede cu grad de uzură diferit, am obținut, pe un total de 68 de exemplare, o medie de 5,64 g, dar graficul greutateilor (fig. 3) indică o grupare a majorității pieselor între 5,61 g și 6,00 g, cu vârful la 5,81-5,90 g (14 exemplare).

Între cea mai ușoară și cea mai grea monedă diferența este de 0,97 g pentru grupul de emisiuni cu H (5,13 g și 6,10 g), de 1,14 g pentru cel cu Θ (4,79 g și 5,93 g) și de 1,29 g pentru cel cu I (4,70 g și 5,99 g). Două piese din cele 68 cântăresc sub 5,00 g (Θ/ΔI – 4,79 g; I/ΑΓ – 4,70 g) și numai una depășește 6,00 g (H/Υ – 6,10 g).

Până acum se cunoșteau trei depozite monetare încheiate cu emisiuni din această subgrupă, toate trei având în componența lor, pe lângă piesele din categoria unității, și subdiviziuni. Este vorba despre tezaurul de la Doroțcaia, care are cele mai recente drahme din seria H⁴¹, și de cele de la Enisala⁴² și Constanța⁴³, ambele având ultimele drahme din seria I. Acestea le mai adăugăm un mic depozit inedit provenind din Dobrogea, fără amănunte privind condițiile sau locul descoperirii (Dobrogea I), din care au fost recuperate doar piese de nominal mare⁴⁴. Nu putem vorbi deocamdată despre un orizont de tezurizare, deși este posibil ca să existe o legătură între evenimentele petrecute în zona Dunării de Jos după izbucnirea revoltei orașelor grecești din Pontul Stâng, în anul 313 a.Chr., și unele dintre tezaurele menționate.

Începând cu subgrupa IV, siglele dispar, individualizarea emisiunilor fiind făcută numai prin monograme sau inițiale. Întrucât, așa cum s-a văzut în cazul monedelor cu A sub delfin, există serii care după o anumită perioadă reiau un simbol folosit anterior, un rol important în departajarea lor l-a avut stilul de gravare a ștanțelor și distribuția în tezaure.

Subgrupa IV cuprinde piesele cu monogramele Α, Δ, ΑΛ, ΛΑ și ΑΔ. Dintre acestea, primele două sunt cele mai importante, având mai multe variante, ce constau în prezența unor puncte în câmp. Se cunosc specimene care au câte un punct atât în stânga, cât și în dreapta (pl. IX și pl. XII, nr. 2-4), dar și exemplare cu un singur punct, ori sub gâtul vulturului (pl. X), ori între coada acestuia și delfin (pl. XI, nr. 1-2 și pl. XII, nr. 5-8). În grupul de emisiuni cu Δ nu se regăsesc piese cu punct în câmp stânga, dar există în schimb exemplare care au un punct în centrul literei Δ din monogramă (pl. XII, nr. 1), uneori având și alte două puncte în câmp (pl. XII, nr. 2). Este greu de spus care dintre grupurile de emisiuni cu Α și Δ este mai timpuriu, dacă nu cumva vor fi fost paralele, dat fiind că se cunosc monede bătute cu aceeași ștanță de avers⁴⁵ sau cu monogramă hibridă (pl. XI, nr. 2)⁴⁶, dar este evident faptul că nu trebuie intercalate după seriile cu siglele Θ și I în câmp dreapta, doar pentru că acestea sunt asociate cu inițialele ΔI respectiv ΑΠ⁴⁷.

În general, piesele cu Α, indiferent de variantă, sunt bătute cu ștanțe de avers mai apropiate stilistic de subgrupa III, de care se diferențiază doar prin trăsături ceva mai schematizate sau rigide⁴⁸. În grupul de emisiuni cu Δ apar puține monede care să aibă avers din această categorie, uneori fiind vorba

structurii publicate vor fi prezentate în lucrarea menționată mai sus în nota 11.

⁴⁰ Vezi mai sus nota 11.

⁴¹ Și subdiviziuni din două serii cu I în câmp dreapta, care aparțin Grupei III.

⁴² Subdiviziunile prezintă literele Γ, I și K în câmp dreapta respectiv Δ sub delfin; cf. G. Talmațchi, *Monetăriile . . .*, pl. VIII, nr. 9 și 16 și pl. IX, nr. 23-24.

⁴³ G. Severeanu, *Despre drahma istriiană*, BSNR, 15, ianuarie-iunie 1920, p. 20-27. Subdiviziunile prezintă literele Δ și K sub delfin.

⁴⁴ Vezi mai sus nota 11.

⁴⁵ Au fost identificate legături de ștanțe între monedele cu Α și Δ; K. Dimitrov, *CH IV 28 . . .*, p. 216.

⁴⁶ M. Dima, *A hoard . . .*, p. 52, nr. 18-19. Există legături de ștanțe de avers între piese cu monogramă hibridă, pe de o parte și piese cu Α, Α și un punct în câmp stânga respectiv cu Δ, pe de altă parte (pl. XVII, nr. 1-4).

⁴⁷ Variantă propusă de Elena Rențea, Gh. Poenaru Bordea, *op. cit.*, p. 18.

⁴⁸ Pentru piesele cu monograma Α se poate vorbi de trei stiluri de gravare a ștanțelor de avers, două având variante și cu capul din stânga și cu cel din dreapta inversat.

⁴⁹ Există legături de ștanțe între piese cu Δ, cu Α și două puncte în câmp respectiv cu Α și un punct în câmp stânga.

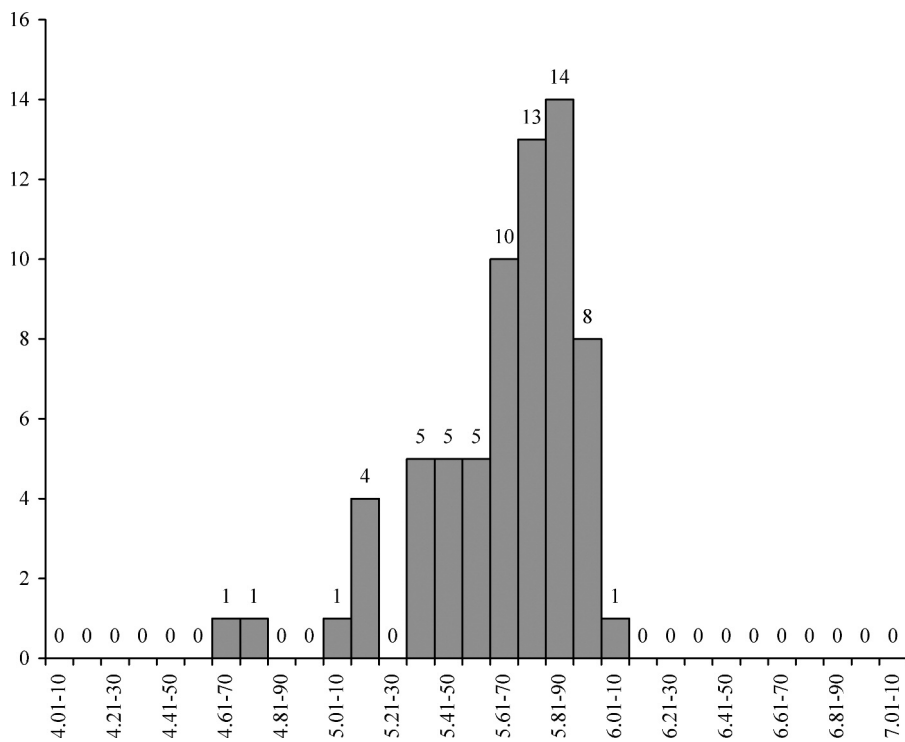

Fig. 3. Greutățile drahmelor din subgrupa III.

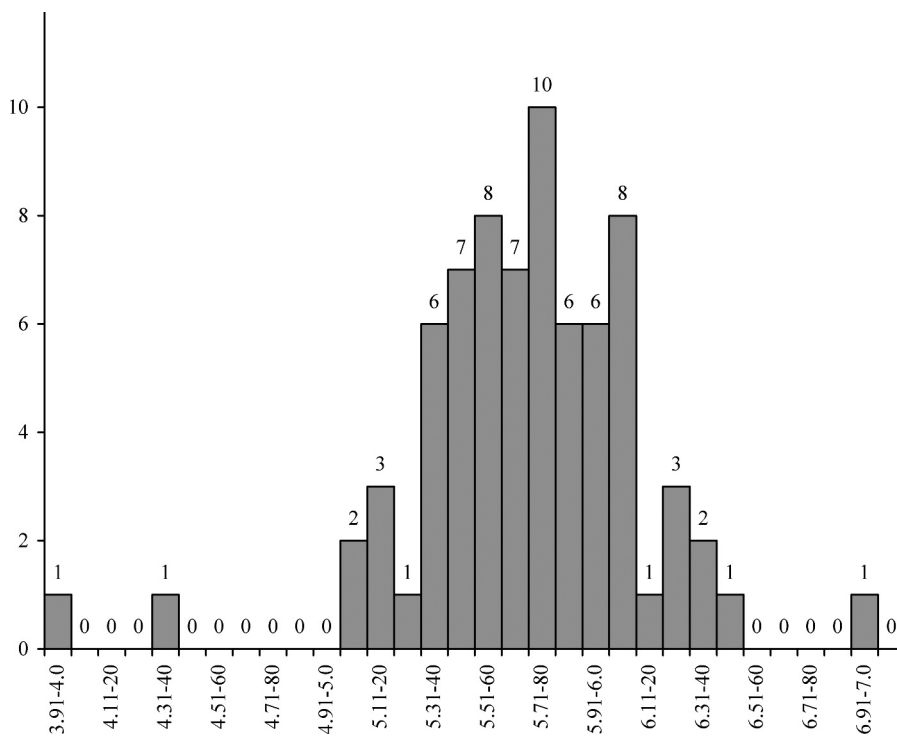

Fig. 4. Greutățile drahmelor din subgrupa IV.

chiar de aceleași ștanțe⁴⁹. Există o grupă stilistică specifică pieselor cu \mathcal{A} (pl. IX, nr. 8, pl. X, nr. 7, pl. XI, nr. 1 și 8) și mai multe astfel de grupe întâlnite doar la exemplarele cu Δ (pl. XII-XV), ceea ce ne arată că în ultima fază a subgrupei IV au fost bătute doar monede cu Δ . Toate exemplarele din seriile cu \mathcal{W} , \mathcal{V} și \mathcal{M} prezintă un stil unitar, atât pentru avers, cât și pentru revers, stil întâlnit și la celelalte serii, cu monogramele \mathcal{A} și Δ , dovedind faptul că au fost intercalate la un moment dat între acestea sau că au fost bătute concomitent. Trebuie remarcat că stilul de gravare a ștanțelor de revers nu seamănă deloc între subgrupele III și IV.

Deși numărul monogramelor este mic, iar piesele cu \mathcal{W} , \mathcal{V} și \mathcal{M} pot fi considerate rarități, subgrupa IV reprezintă un vârf în ceea ce privește producția monetară histriană. Ștanțele folosite sunt foarte numeroase, iar stilul de gravare se schimbă sau evoluează, sugerând o perioadă de continuitate în baterea monedei de argint pentru câțiva ani. În cazul pieselor cu monograma Δ sub delfin din tezaurul de la Dobrogled, am înregistrat șapte exemplare pe aversul cărora apare capul din dreapta inversat și șapte cu capul din stânga inversat, iar în cadrul fiecăruia dintre cele două grupuri remarcăm câte trei stiluri diferite de gravare a ștanțelor. Între acestea, am întâlnit inclusiv monede care împărțeau aceeași matriță de revers, deși stilul aversului era diferit⁵⁰.

Pentru a determina greutatea specifică subgrupei IV, am folosit 74 de piese aparținând tezaurului de la Todorovo, Dobrogled, Floriile, Dobrogea II și Scărișoara. Media subgrupeii este de 5,69 g, de la un grup de emisiuni la altul înregistrându-se anumite deosebiri. Astfel, monedele cu \mathcal{A} sub delfin (incluzându-le pe cele cu puncte în câmp), 28 la număr, cântăresc în medie 5,65 g, iar cele 41 de exemplare cu Δ – 5,71 g. Am mai avut la dispoziție câte două exemplare din seria \mathcal{M} (media de 5,73 g) respectiv din cea cu monogramă hibridă \mathcal{A} (media de 5,68 g) și un exemplar din seria \mathcal{V} (6,02 g). Diferențe mai importante de la o variantă la alta am înregistrat în interiorul grupului de emisiuni cu \mathcal{A} sub delfin, unde media aritmetică a pieselor cu un punct în câmp stânga (11 exemplare) este de 5,41 g, mică în comparație cu a celor cu două puncte în câmp (5,74 g) sau cu a celor fără puncte (5,82 g). Din varianta cu un punct în câmp dreapta nu avem decât un singur exemplar, cu greutatea de 6,07 g. Diferențe semnificative se observă și de la un tezaur la altul. Monedele cu Δ din tezaurul de la Todorovo cântăresc în medie 5,50 g (17 exemplare), pe când cele din tezaurul de la Dobrogled 5,87 g (14 exemplare), iar cele din tezaurul de la Floriile 5,94 g (7 exemplare). Și la nivelul pieselor din grupul de emisiuni cu \mathcal{A} sub delfin deosebirile sunt destul de mari, dar de această dată rezultatele au fost influențate și de numărul redus de exemplare întâlnite în tezaururile de la Dobrogled (3 exemplare, 5,54 g) și Floriile (5 exemplare, 6,07 g). În cel de la Todorovo, 17 exemplare oferă o medie de 5,67 g.

Pe graficul greutateilor monedelor din subgrupa IV (fig. 4), cele mai multe se grupează între 5,31 g și 6,10 g, cu vârfuri la 5,51-5,60 g (8 exemplare) și 5,71-5,80 g (9 exemplare). Piese care cântăresc sub 5,00 g sunt în continuare foarte puține și pot fi considerate accidente. Este vorba despre un exemplar din seria Δ , care cântărește 3,99 g, și despre unul din seria \mathcal{A} și punct în câmp stânga, de 4,33 g. În schimb, sunt destul de numeroase monedele cu greutatea de peste 6,00 g, înregistrându-se exemplare care cântăresc 6,35 g, 6,37 g, 6,49 g sau chiar 6,93 g. Diferența dintre piesele cele mai ușoare și cele mai grele este de 2,50 g pentru seria Δ (1,43 g dacă lăsam deoparte exemplarul de 3,99 g) și de 2,60 g pentru grupul de emisiuni cu \mathcal{A} sub delfin (1,84 g dacă nu luăm în calcul exemplarul de 4,33 g).

În paralel cu drahmele se produc și subdiviziuni, având aceleași caracteristici tehnice ca mai înainte, dintre care cunoaștem piese cu \mathcal{A} , Δ și \mathcal{M} , toate trei având variante cu puncte în câmp. Acestea au, ca și monedele mari, greutate variabilă, dar media este de 1,29 g⁵¹, apropiată de cea înregistrată anterior (1,26 g).

⁵⁰ M. Dima, *A hoard . . .*, p. 52, nr. 23-24.

⁵¹ Media a fost calculată pe un număr de 38 de piese.

Deși piesele din subgrupa IV sunt comune, numai tezaurul de la Todorovo se încheie la acest nivel. Anumite grupe stilistice ale seriei Δ , altfel printre cele mai des întâlnite, nu sunt reprezentate în acest tezaur, indiciu important pentru stabilirea cronologiei relative a emisiunilor.

Următoarele subgrupe, V și VI, reunesc seriile cu Γ , \mathcal{A} și A-1 respectiv cu ΦY sub delfin (pl. XVIII-XIX). Deoarece acestea apar cam în același timp în descoperiri, a fost destul de greu de stabilit care ar fi mai timpurie. Întrucât în depozitul de la Bălgarka se regăseau piese din seria A-1, dar nu și din cele cu ΦY , am considerat că primele ar putea fi mai timpurii, ipoteză confirmată de tezaurul de la Dobrogled și ulterior de cel localizat la Floriile.

Este evident faptul că ștanțele cu care au fost bătute seriile cu Γ , \mathcal{A} și A sunt opera aceluiași gravor⁵², care a preferat să redea în mod sistematic pe avers capul din stânga inversat. Asemănarea cu unele piese din subgrupa II ne-a făcut să credem inițial că și emisiunile în discuție ar fi mai timpurii, dar distribuția în tezaure a contrazis această ipoteză. Până acum nu am identificat legături de ștanțe între cele trei serii.

Greutatea monedelor începe să oscileze destul de mult, dintre cele 83 de piese aparținând subgrupeii V din tezaurele de la Dobrogled, Bălgarka, Floriile, Scărișoara, Dobrogea II, Borănești și Mănăstirea Cocoș I, 10 exemplare cântărind peste 6,00 g, iar 10 sub 5,00 g⁵³. Media subgrupeii – 5,53 g – este cu siguranță mai scăzută decât cea reală, având în vedere că în tezaurul de la Dobrogled, unde a fost calculată pe un număr reprezentativ de monede (34), aceasta este de 5,69 g. După cum reiese din fig. 5, între 5,00 g și 6,00 g piesele sunt repartizate relativ uniform, diagrama având vârful la 5,51-5,60 g (10 exemplare), aproape la egalitate cu segmentul următor, cuprins între 5,61 g și 5,70 g (9 exemplare). Diferența dintre cea mai grea și cea mai ușoară monedă din subgrupă se înregistrează la nivelul seriei A și este de 2,04 g (6,71-4,67 g).

Media seriei Γ (5,55 g) este aproape identică cu cea a seriei A (5,54 g), dar simțitor mai mare decât cea a seriei \mathcal{A} (5,29 g), poate și pentru că ultima a fost calculată pe numai șase exemplare, spre deosebire de celelalte două, pentru care am avut la dispoziție 50 respectiv 27 de exemplare.

Se bat în continuare subdiviziuni, după același standard. Cunoaștem piese cu Γ și cu \mathcal{A} (pl. XVIII, nr. 7-8), ce cântăresc în medie 1,31 g⁵⁴.

Cu monede din subgrupa V se încheie tezaurele de la Bălgarka, Dobrogled și Floriile, primul având doar exemplare din seria A, cel de-al doilea din seriile Γ și A, iar ultimul din toate cele trei. Se conturează totodată un orizont de tezaure în sudul Dobrogei și nord-estul Bulgariei, din care ar putea face parte și tezaurul de la Todorovo, eventual și cel fără loc de descoperire sigur (Dobrogea II), care cuprinde și o monedă cu ΦY ⁵⁵.

În acest context, trebuie remarcat faptul că emisiunile din subgrupa V sunt reprezentate cam în aceeași proporție în tezaurele mai târzii, de la Borănești (12 – 3 – 8)⁵⁶ și Mănăstirea Cocoș I (9 – 2 – 5)⁵⁷, sugerând că seria \mathcal{A} a fost mai scurtă decât celelalte două.

Între piesele din subgrupa VI, care au literele ΦY sub delfin, am identificat numeroase legături de ștanțe, indiferent care dintre cele două capete de pe avers este inversat, indicând faptul că au fost emise într-un interval relativ scurt de timp⁵⁸. Oscilația ponderală remarcată mai înainte se observă și acum, chiar

⁵² *Ibidem*, p. 48.

⁵³ Monedele din ultimele două tezaure, care reprezintă aproape jumătate din totalul celor disponibile, sunt uzate, dar în tezaurele de la Dobrogled și Floriile, care cuprind numai piese puțin circulat, se găsește doar un exemplar cu greutatea sub 5,00 g.

⁵⁴ Medie calculată pe un număr de 12 exemplare.

⁵⁵ Vezi mai sus nota 11.

⁵⁶ Elena Rențea, Gh. Poenaru Bordea, *op. cit.*, p. 10, nr. 1-8, 19-21 și 22-33.

⁵⁷ Vezi mai sus nota 11.

⁵⁸ Din subgrupa VI, tezaurul de la Mănăstirea Cocoș I cuprinde 23 de piese, aproape toate legate prin ștanțe comune, indiferent de tipul de avers. Cele 13 exemplare care au capul din stânga inversat provin din patru ștanțe de avers și 10 de revers, pe când celelalte 10 au fost bătute cu o singură matriță de avers și cu patru de revers, dintre care trei sunt împărțite cu una dintre ștanțele de avers din primul grup.

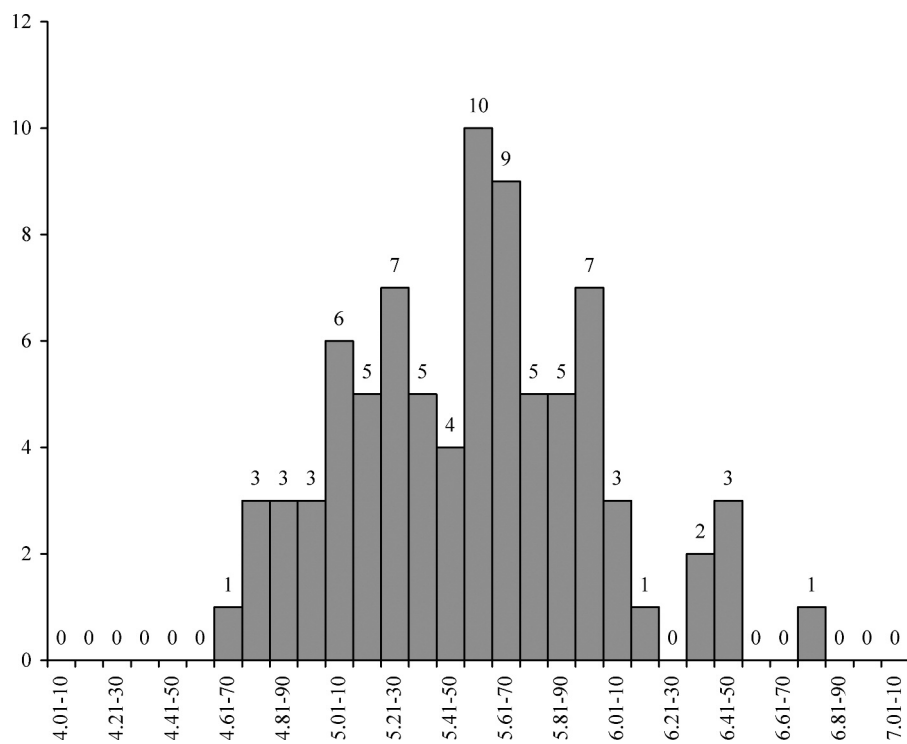

Fig. 5. Greutățile drahmelor din subgrupa V.

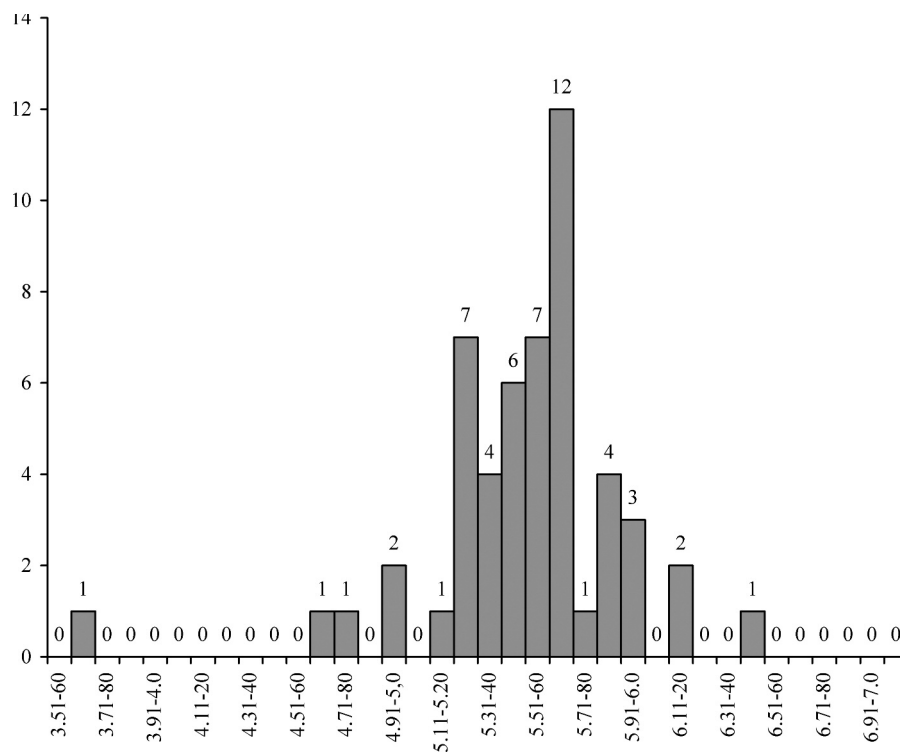

Fig. 6. Greutățile drahmelor din subgrupa VI.

mai accentuat, având în vedere că în tezaurul de la Mănăstirea Cocoș I greutatea minimă scade la 4,64 g, iar cea maximă urcă la 6,42 g (1,78 g diferență). La Borănești limitele sunt 3,64 g și 5,95 g (2,31 g diferență).

Pentru calcularea greutății medii a subgrupeii în discuție, ne-am confruntat cu aceeași problemă ca și în cazul subgrupeii V. Dintr-un total de 53 de exemplare, 50 provin din tezaurele de la Borănești și Mănăstirea Cocoș I, majoritatea fiind uzate. Media generală, 5,50 g, este doar puțin mai mică decât înainte (5,53 g), dar în realitate ar trebui să fie mai ridicată. Această presupunere este susținută și de faptul că vârful diagramei greutateilor celor 53 de monede cu ΦY sub delfin se situează între 5,61 g și 5,70 g (fig. 6)⁵⁹.

Se produc încă subdiviziuni, dar nu cunoaștem decât patru piese, având greutatea cuprinsă între 1,00 g și 1,22 g (pl. XIX, nr. 8-9).

Tezaurele de la Scărișoara și Dobrogea II au cele mai recente monede din subgrupa VI.

Ultimele două subgrupe sunt într-o situație oarecum similară cu cea înregistrată anterior. Întrucât până la apariția tezaurului de la Mănăstirea Cocoș I, doar cel de la Căbești cuprindea o singură piesă histriană de argint cu vultur pe delfin spre dreapta⁶⁰, ar exista temei să credem că emisiunile ce prezintă această particularitate⁶¹ ar fi cele mai recente din Grupa IV⁶². Am optat însă pentru a le încadra înaintea monedelor cu A sub delfin ținând cont, în primul rând, de repartizarea acestora din urmă în tezaurele recente.

Pe lângă seriile cu vultur pe delfin spre dreapta, în număr de patru, am introdus în subgrupa VII și două serii care au emblema cetății orientată normal, spre stânga, legate în mod evident de primele⁶³. Toate cele șase emisiuni au ca factor comun litera Δ , care apare sub delfin, izolat sau în grupul ΔI . Mai exact, este vorba despre două serii cu Δ , una cu vultur pe delfin spre stânga (pl. XX, nr. 5-6) și una cu vultur pe delfin spre dreapta (pl. XXI, nr. 2-3), două cu ΔI , aflate în aceeași situație (pl. XX, nr. 1-4 și 7-8; pl. XXI, nr. 1), una cu $\Delta I - O$ (pl. XXI, nr. 4-5) și una cu $\Delta I - I$ (pl. XXI, nr. 6-7).

Majoritatea ștanțelor de avers cu care au fost bătute monedele cu Δ și ΔI sunt gravate în aceeași manieră, indiferent dacă au reprezentările de pe revers orientate spre dreapta sau spre stânga, iar între cele cu ΔI există chiar legătură (pl. XX, nr. 1 și 8). Într-o situație similară se află și emisiunile cu $\Delta I - O$ și $\Delta I - I$ ⁶⁴. Se observă în schimb faptul că între aversurile pieselor cu Δ și ΔI , pe de o parte, și ale celor cu $\Delta I - O$ și $\Delta I - I$, pe de altă parte, nu există o unitate stilistică. La nivelul tiparelor de revers însă lucrurile stau cu totul altfel. Ștanțele cu care au fost bătute monedele cu Δ și ΔI din variantele cu vultur pe delfin spre stânga sunt aproape identice, având ca elemente caracteristice coada vulturului, orizontală și alcătuită din trei pene ce se despart la vârf, o aripioară dorsală între ghearele vulturului și coada delfinului respectiv o globulă situată la baza cozii mamiferului (pl. XX, nr. 1-3 și 5-6). În schimb, toate matrițele care înfățișează

⁵⁹ Pe un lot de 63 de piese adunate din colecții și licitații, am obținut o medie de 5,47 g, vârfuri înregistrându-se la 5,41-5,50 g, 5,61-5,70 g și 5,71-5,80 g (câte 8 exemplare). Limitele între care se încadrează acestea sunt 4,54 și 6,15 g (1,61 g diferență), media destul de scăzută fiind consecința faptului că 23 de exemplare cântăreau sub 5,40 g și doar 14 exemplare peste 5,80 g. După alte calcule, de dată recentă, mediana seriei ΦY ar fi de 5,49 g; G. Talmățchi, *Monetăriile . . .*, p. 201.

⁶⁰ Între piesele din tezaurul de la Silistra, descrise de V. Canarache, nu se regăsește niciuna cu vultur pe delfin spre dreapta, ceea ce dovedește că singura monedă de acest tip din catalogul Ball (nr. 1977), având $\Delta I - I$ sub delfin, suberată și mult mai uzată decât celelalte, nu face parte din tezaur.

⁶¹ Cu excepția a două emisiuni foarte rare din subgrupa II.

⁶² După clasificarea făcută de A.G. Zaginailo și A.A. Nudelman (*op. cit.*, p. 129), care plasau toate monedele cu A sub delfin la începutul grupei, piesele cu $\Delta I - I$ ar fi ultimele din Grupa IV.

⁶³ În tezaurul de la Borănești apare un exemplar destul de uzat cu ΔI și emblema spre stânga, plasat de autori după piesele din seria cu Θ în câmp și ΔI sub delfin. Nu suntem de acord cu această încadrare, întrucât s-ar crea o enclavă stilistică într-o subgrupă foarte bine definită din acest punct de vedere și nici tezaurele nu susțin inserarea acestei serii între cele cu Θ și cele cu I.

⁶⁴ Tezaurul de la Mănăstirea Cocoș I, nr. 91 și 112. Vezi mai sus nota 11.

vulturul pe delfin spre dreapta au fost realizate în același stil, inclusiv cele din seriile Δ și ΔI (pl. XX, nr. 7-8, pl. XXI, nr. 1-7). Ca o trăsătură comună, cele două grupuri de ștanțe de revers păstrează globula de pe coada delfinului, mai puțin pronunțată însă la piesele cu emblema cetății redată spre dreapta, și uneori cea de-a doua aripioară dorsală. Prin urmare, considerăm că seriile cu Δ și ΔI din variantele cu vultur pe delfin spre stânga sunt cele mai timpurii din subgrupa VII, după care urmează cele cu simboluri similare, dar orientare diferită a reprezentărilor de pe revers și, la urmă, cele două serii cu $\Delta I - O$ și $\Delta I - I$.

Unele dintre matrițele de avers ale seriilor ΔI (pl. XX, nr. 1-2 și 8) sunt foarte apropiate stilistic de anumite ștanțe (cu capul din stânga inversat) din subgrupa VI (pl. XIX, nr. 3). Succesiunea după seria ΦY este dovedită și de anumite elemente comune care se observă în maniera de redare a emblemei orașului de pe revers. Și la această serie delfinul are, de regulă, o globulă la baza cozii (pl. XIX), particularitate care se observă și la unele piese din subgrupa V (pl. XVIII, nr. 4).

Monedele cu $\Delta I - O$ din tezaurul de la Mănăstirea Cocoș I au fost bătute cu două ștanțe de avers, asociate cu cinci respectiv cu două ștanțe de revers, dar fără a exista legătură între ele. Ambele au fost folosite și pentru seria $\Delta I - I$, dar și de această dată fiind combinate cu grupuri diferite de matrițe de revers⁶⁵.

Pentru greutatea monedelor din subgrupa VII, sursa principală de informație este tot tezaurul de la Mănăstirea Cocoș I. În afară de acesta, mai înregistrăm o piesă din seria ΔI (vultur pe delfin spre stânga) în tezaurul de la Borănești și una din seria $\Delta I - I$ în tezaurul de la Căbești⁶⁶.

Din grupul emisiunilor cu Δ și ΔI , cea mai ușoară monedă cântărește 5,16 g, iar cea mai grea 5,57 g, media fiind de 5,42 g și diferența dintre ele de 0,41 g. Seria $\Delta I - O$ prezintă o fluctuație puțin mai mare a greutății, de 0,55 g (4,96-5,51 g), majoritatea exemplarelor concentrându-se însă între 5,10 g și 5,30 g. În ciuda unei medii aproape identice (5,23 g față de 5,26 g) și a faptului că jumătate dintre piesele cu $\Delta I - I$ se grupează între 5,10 g și 5,30 g, variația ponderală în acest caz este mult mai mare decât la seria $\Delta I - O$ (2,19 g față de 0,55 g), limitele între care se încadrează monedele fiind 3,97 g și 6,16 g. De altfel, aceasta din urmă este singura piesă cu greutate peste 6,00 g. Media generală a subgrupeii VII este de 5,29 g, dar se poate vorbi de o reducere intenționată a standardului folosit, odată cu seria $\Delta I - O$, de la c. 5,40-5,45 g la c. 5,25-5,30 g. Pe grafic se observă o grupare aproape simetrică a greutății monedelor între 5,10 g și 5,30 g respectiv între 5,40 și 5,60 g (fig. 7).

Subdiviziunile, chiar dacă sunt bătute în continuare, rămân foarte rare. Cunoaștem câteva exemplare cu $I - \Delta$ și vultur pe delfin spre stânga (pl. XXI, nr. 8-9) și câteva cu ΔI și vultur pe delfin spre dreapta (pl. XXI, nr. 10). Aversul primelor este foarte apropiat de al pieselor mari cu $\Delta I - O$ și $\Delta I - I$. Greutățile variază între 1,00 g și 1,60 g.

Dintre tezaurele cunoscute, numai cel de la Borănești se încheie cu o drahmă de la începutul subgrupeii VII⁶⁷.

Cele mai recente monede din Grupa IV rămân cele cu A sub delfin, discutate mai sus, care constituie subgrupa VIII. Pe lângă nucleul principal, aceasta include exemplare cu capul din stânga inversat pe avers, respectiv cu un punct după A⁶⁸ sau cu un punct în câmp dreapta pe revers⁶⁹. Atât unele, cât și celelalte sunt foarte rare. Stilul evoluează, ca și în cazul subgrupeii IV, pe o perioadă de cel puțin câțiva ani, iar

⁶⁵ *Ibidem*.

⁶⁶ Ne referim doar la piesele din tezaure. Vezi mai sus nota 60 (tez. Silistra).

⁶⁷ Elena Rența, Gh. Poenaru Bordea, *op. cit.*, p. 11, nr. 14.

⁶⁸ Piesele cunoscute sunt bătute cu aceeași ștanță de revers și legate prin matrița de avers de celelalte monede din serie: tezaurul de la Mănăstirea Cocoș I, nr. 197-199 (vezi mai sus nota 11).

⁶⁹ Într-o licitație foarte recentă au apărut câteva piese care au litera A în exergă și un punct în câmp dreapta, bătute cu ștanțe al căror stil poate fi apreciat drept eclectic, pentru că prezintă elemente de la mai multe emisiuni (pl. XXII, nr. 1-2). Întrucât delfinul seamănă foarte mult cu cel care apare pe unele dintre monedele din subgrupa VII, iar aversul piesei cu capul din stânga inversat este apropiat de al unora dintre exemplarele cu aceeași particularitate din subgrupa VIII (pl. XXII, nr. 3-5),

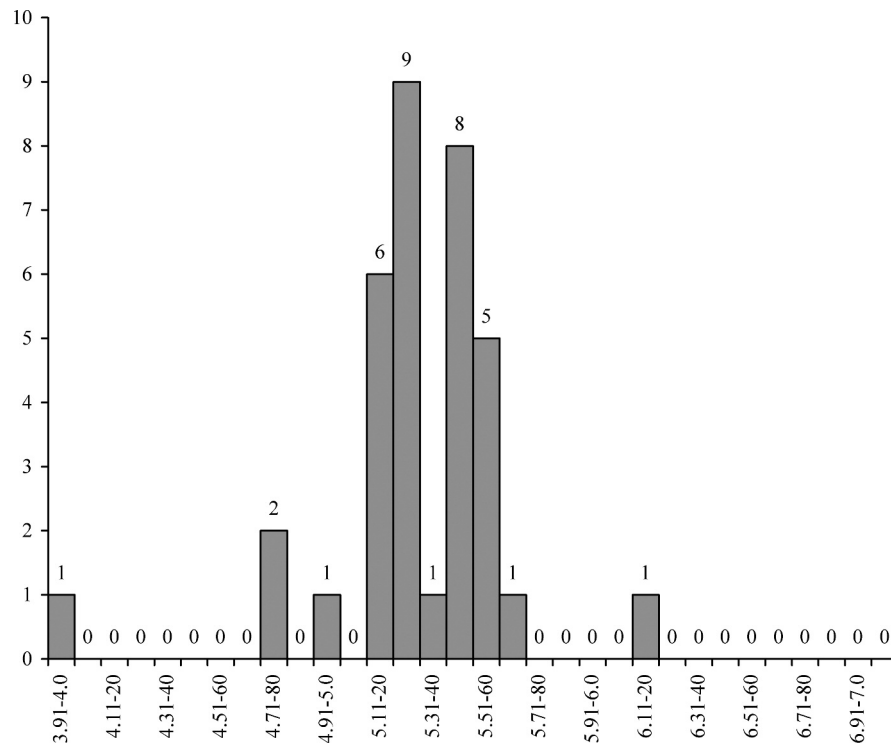

Fig. 7. Greutățile drahmelor din subgrupa VII din tezaurul de la Mănăstirea Cocoș I.

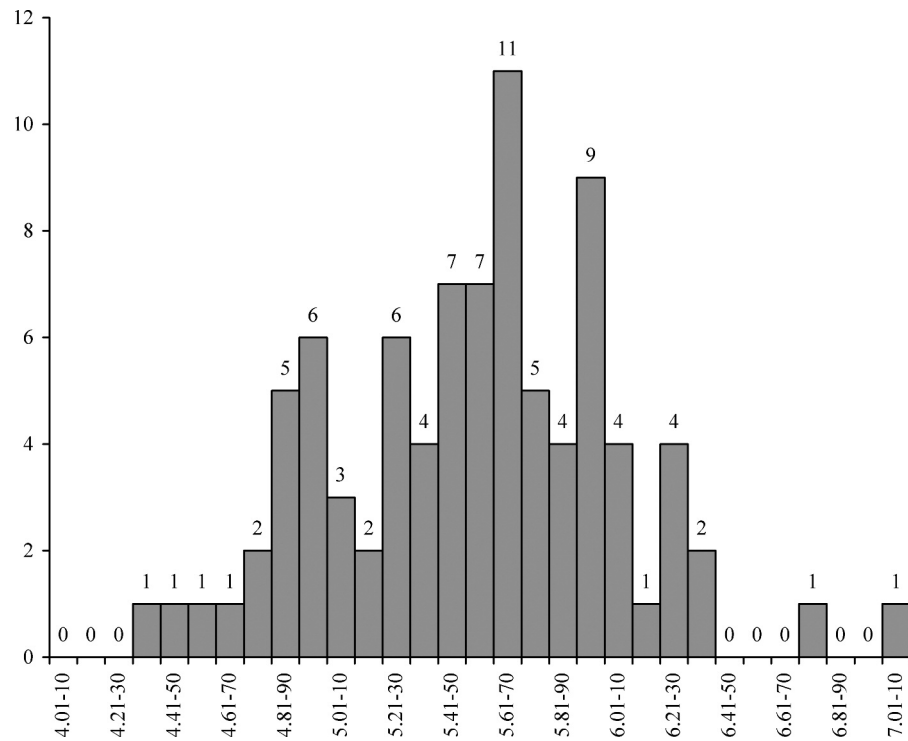

Fig. 8. Greutățile drahmelor din subgrupa VIII din tezaurul de la Mănăstirea Cocoș I.

legătura între monedele cu capul din stânga inversat și restul este asigurată prin ștanță comună de revers, dar primele sunt mai timpurii, întrucât în tezaure sunt vizibil mai uzate decât celelalte. Mai mult decât atât, ștanța de avers aparținând nucleului principal al subgrupeii care face conexiunea cu piesele cu capul din stânga inversat, prezintă un stil intermediar, ce nu era foarte bine definit încă (pl. XXII, nr. 8).

În legătură cu monedele care au A sub delfin⁷⁰, încă de la apariția corpusului s-a remarcat o fluctuație a greutateii mai accentuată decât la alte emisiuni⁷¹. Piesele din tezaurul de la Mănăstirea Cocoș I cântăresc între 4,39 și 7,07 g, diferența între cel mai ușor și cel mai greu exemplar fiind de 2,68 g. Diagrama greutateilor are vârful la 5,61-5,70 g (fig. 8), iar media este de 5,53 g. În tezaurul de la Stolniceni se găsește un exemplar de 8,08 g⁷².

Nu se cunosc subdiviziuni care să se încadreze în această subgrupă. Am înregistrat o singură piesă ce pare a avea mai degrabă A decât Δ sub delfin (pl. VIII, nr. 12) și încă două, cărora nu li se poate desluși exerga, dar care sunt bătute cu aceleași ștanțe. Chiar dacă ar fi litera A (și nu Δ), stilul celor trei monede este mai apropiat de cel al subgrupeii III⁷³.

Tezaurile care cuprind monede cu A sub delfin din subgrupa VIII sunt cele mai numeroase, dar cu toate acestea nu putem vorbi despre un singur orizont de tezurizare, pe care să încercăm să îl punem în legătură cu un anumit context politic, deoarece acestea sunt răspândite pe un spațiu vast și, cu siguranță, nu toate sunt contemporane. Descoperirile de la Căbești și Stolniceni provin de pe teritoriul Moldovei, cel de la Roksolany, de pe malul stâng al Nistrului, pe când cele de la Mănăstirea Cocoș I, „Niculițel”, Nifon și Mănăstirea Cocoș II se grupează în nordul Dobrogei. Tezaurul de la Silistra și cel nelocalizat păstrat la Muzeul Național de Istorie din Sofia au fost găsite mult mai la sud și cuprind emisiuni târzii de tip clasic, care le-ar plasa din punct de vedere cronologic mai târziu decât restul (cel puțin teoretic). De asemenea, în tezaurul de la Căbești și în cel de la Mănăstirea Cocoș I apar imitații, despre care nu putem spune dacă sunt contemporane prototipurilor sau sunt realizate ulterior, iar tezaurul de la Mănăstirea Cocoș II este alcătuit numai din piese deosebit de uzate. Reținem totuși faptul că în comparație cu depozitele monetare încheiate cu emisiuni din subgrupele IV-VII, care se grupau în sudul Dobrogei și în Muntenia, unde ajunseseră tot prin filieră sudică, celelalte indică o reorientare a relațiilor politico-economice ale istrienilor spre formațiunile politice din nordul Dobrogei și din Moldova.

În privința încadrării cronologice, elementele de care dispunem converg spre o datare târzie, propusă anterior chiar pentru piesele cu A sub delfin sau pentru o parte din seriile Grupei IV⁷⁴, dar respinsă categoric⁷⁵. Adoptarea etalonului attic pentru emisiunile de aur și/sau argint de tip Alexandru sau Lysimach ale cetăților vest-pontice în al doilea sfert⁷⁶ sau la mijlocul sec. III⁷⁷ nu este nici pe departe, așa cum

le putem considera cele mai timpurii emisiuni din această subgrupă. Până la apariția pieselor menționate, era cunoscută o singură monedă cu A sub delfin și un punct în câmp dreapta, descoperită la Izvoarele, jud. Tulcea, publicată eronat ca având litera Θ în câmp în loc de punct; E. Oberländer-Târnoveanu, *op. cit.*, p. 74, nr. 10.

⁷⁰ Incluzându-le și pe cele încadrate în subgrupa V.

⁷¹ Pick, p. 161 (nr. 416); V. Canarache, *Sistemul . . .*, p. 165; G. Talmațchi, *Monetăriile . . .*, p. 332.

⁷² Al. Levinschi, *Stolničenski klad . . .*, p. 94.

⁷³ În subgrupa III se regăsesc drahme cu litera A sub delfin, asociată cu sigla I în câmp dreapta.

⁷⁴ O. Iliescu, *op. cit.*, p. 92-93, grupele VIII-IX; V. Mihăilescu-Bîrliba, *Dacia răsăriteană în sec. VI-I î.e.n. Economie și monedă*, Iași, 1990, p. 48, care propune însă ca

dată de început a baterii pieselor Grupei IV sfârșitul sec. V sau începutul sec. IV.

⁷⁵ Gh. Poenaru Bordea, *Emisiunile monetare ale atelierelor grecești de pe litoralul românesc al Mării Negre (sec. VI î.Hr.-III). Un stadiu al problemei, în 130 de ani de la crearea sistemului monetar românesc modern*, București, 1997, p. 59; idem, *Atelierul monetar . . .*, p. 16; idem, *Emisiunile monetare*, în M. Petrescu-Dîmbovița, Al. Vulpe (coord.), *Istoria românilor, I, Moștenirea timpurilor îndepărtate*, București, 2001, p. 562-563; Elena Rențea, Gh. Poenaru Bordea, *op. cit.*, p. 18, nota 20; Gh. Poenaru Bordea, *La diffusion . . .*, p. 30-31 și nota 17.

⁷⁶ Idem, *Emisiunile monetare . . .*, p. 59-61; idem, *Atelierul monetar . . .*, p. 16.

⁷⁷ Price, p. 180, anii c. 250-225 a.Chr.

s-a crezut⁷⁸, un argument pentru încetarea definitivă a emiterii monedelor bătute după etalonul de c. 5,50-6,00 g. Multe cetăți au revenit la un anumit etalon sau și-au însușit un altul nou după ce, mai multe decenii, au emis stateri sau tetradrahme din tipurile amintite. Un exemplu foarte bun în acest sens ne oferă chiar Miletul, metropola Istrosului, care, după numeroase emisiuni regale⁷⁹, pe la jumătatea sec. III, a adoptat standardul persan⁸⁰, fără a-l abandona definitiv pe cel attic⁸¹.

Câteva monede de bronz bătute în timpul domniei lui Lysimach ne oferă argumente importante pentru datarea subgrupeii VIII. Acestea sunt foarte uzate și poartă contramărci circulare cu diametru mare, aplicate la Istros, care înfățișează vulturul pe delfin spre stânga, însoțit de legenda ΙΣΤΠΙ (pl. XXV, nr. 1-4 și pl. XXVI, nr. 4). Dimensiunea poansonului lasă impresia că ar fi vorba de fapt despre ștanțe de revers, folosite la baterea unora dintre seriile de bronz ale cetății, probabil de tip Zeu fluvial, cu care sunt foarte apropiate din punct de vedere stilistic (pl. XXV, nr. 7-8 și pl. XXVII, nr. 8). Același stil de gravare, întâlnit atât la contramărci, cât și la unele piese de tip Zeu fluvial, se observă la emisiunile de argint cu A sub delfin din subgrupa VIII (pl. XXIII-XXIV și pl. XXV, nr. 5-6).

Ne însușim opinia conform căreia bronzurile lui Lysimach au fost contramarcate după anul 281 a.Chr., dar nu imediat, cum s-a presupus⁸². Monedele în discuție sunt extrem de tocite, ceea ce indică o perioadă de câteva decenii petrecută în circulație înainte de a fi contramarcate⁸³. Unele dintre piesele la care ne referim prezintă două contramărci, cea de-a doua înfățișând de regulă o bufniță spre stânga, care o suprapune pe cea histriană⁸⁴ (pl. XXV, nr. 1). Aceasta a fost atribuită Tomisului, singurul oraș din zonă care a bătut monede folosind ca tip de revers bufnița⁸⁵. Dacă se va dovedi adevărată această ipoteză, am avea la dispoziție încă un argument în favoarea datării spre mijlocul sec. III sau imediat după, atât a contramărcii histriene, cât și a monedelor asociate pe baze stilistice cu aceasta, deoarece este puțin probabil ca la Tomis să fi fost bătute emisiuni monetare proprii înainte de sfârșitul celui de-al doilea război sirian (253 a.Chr.).

Foarte probabil, contramarca circulară de mari dimensiuni cu vulturul pe delfin spre stânga și legenda ΙΣΤΠΙ face parte dintr-un grup de contramărci cu diametru similar, care înfățișează divinități precum Athena, Hermes sau Heracles⁸⁶ (pl. XXVI, nr. 1-3), dar care, spre deosebire de aceasta, apar pe monede histriene de tip Apollo cu A sub delfin (pl. XXVI, nr. 5) și Demetra cu Α sau A sub delfin (pl. XXVI, nr. 6). O altă diferență ar fi că bronzurile lui Lysimach contramarcate sunt aproape ilizibile, pe când emisiunile de la Istros aflate în aceeași situație sunt de obicei mai puțin uzate, ceea ce nu reprezintă decât aparent un contraargument pentru contemporaneitatea contramărcilor, deoarece primele au fost emise la Lysimachea sau în alte ateliere îndepărtate⁸⁷ și au circulat mult mai mult, pe când celelalte au fost produse local și probabil mai târziu. Este evident că cele două tipuri de contramărci sunt destinate pentru două tipuri diferite de numerar, ceea ce iarăși nu exclude utilizarea lor în aceeași perioadă. Menirea primelor era de a valida o anumită categorie de monede din exterior, neacceptate multă vreme în tranzacțiile cotidiene de la Istros din cauza resentimentelor față de emitentul lor. Folosirea celorlalte denotă schimbări majore în interiorul

⁷⁸ Gh. Poenaru Bordea, *Emisiunile monetare . . .*, p. 59; idem, *Atelierul monetar . . .*, p. 16.

⁷⁹ O. Mørholm, *op. cit.*, p. 93-94.

⁸⁰ *Ibidem*, p. 158-159.

⁸¹ *Ibidem*, p. 142.

⁸² I. Lazarenko, *In which towns were countermarked the coins of Lysimachus with „owl upon a line, turned to the left” and „owl, turned to the right”*, CN, 14, 2008, p. 152.

⁸³ Perioadă ce ar trebui calculată începând din 305 a.Chr. sau mai degrabă din c. 298/297 a.Chr., când Lysimach introduce propriile tipuri monetare pentru emisiunile din aur și argint.

⁸⁴ I. Lazarenko, *op. cit.*, p. 151.

⁸⁵ *Ibidem*, p. 152.

⁸⁶ Deoarece contramarca reprezintă un personaj imberb din față, de obicei acesta este identificat cu Meduza, dar pe exemplarele mai bine păstrate se observă foarte clar că „acoperământul” pe care îl poartă este legat sub bărbie exact ca în cazul blâniei leului din Nemea care îl proteja pe Heracles.

⁸⁷ Margaret Thompson, *The Mints of Lysimachus*, în C.M. Kraay, G.K. Jenkins (eds.), *Essays in Greek Coinage Presented to Stanley Robinson*, Oxford, 1967, p. 168, nota 1; O. Mørholm, *op. cit.*, p. 82.

societății istriene, deoarece acestea înfățișează divinități care apar pentru prima dată pe emisiunile monetare ale cetății⁸⁸.

Episodul este de scurtă durată și trebuie plasat în perioada în care la Istros au fost bătute primele serii de stateri de etalon attic, adică în deceniile cinci-șase ale sec. III⁸⁹. Martelarea efigiei divinității principale a cetății (Apollo) de pe monede și înlocuirea acesteia cu imaginea altui zeu, chiar și de același rang în pantheonul grecesc, era o decizie importantă, ce nu putea fi luată decât într-un context politic special. Or, adoptarea unor nominaluri și tipuri monetare noi denotă o astfel de situație. Mai mult decât atât, contramărcile care înfățișează capul Athenei cu coif corinthian spre dreapta sunt foarte apropiate din punct de vedere stilistic de staterii de tip Alexandru cel Mare bătute la Istros (pl. XXVI, nr. 7) și totodată diferite de monedele histriene de bronz de tip Athena, sensibil mai târzii (pl. XXVI, nr. 8).

În concluzie, suntem de părere că bronzurile lui Lysimach au fost contramărcate la Istros și implicit li s-a permis să circule în cetate la mijlocul sec. III, dar fără a putea preciza deocamdată dacă acest fapt s-a petrecut odată cu realizarea seriilor de stateri de tip Alexandru sau abia după ce orașul a început să emită stateri de tip Lysimach și atunci respingerea monedelor fostului rege al Thraciei nu mai avea niciun sens. În orice caz, s-a demonstrat de curând că trecerea de la un tip la altul s-a făcut destul de repede, aceeași monogramă fiind prezentă pe stateri de tip Alexandru, cât și de tip Lysimach (pl. XXVIII, nr. 1-2)⁹⁰.

Contramărcarea bronzurilor lui Lysimach și introducerea lor în circulație la Istros sugerează un deficit la nivelul producției de monedă de bronz, indiferent dacă ar fi vorba de materie primă, de personal specializat sau de timp. Calitatea grafică a poansonelor cu emblema cetății, dar mai ales a celor cu efigii de divinități, exclude cea de-a doua variantă, ceea ce ne face să ne gândim mai degrabă la incapacitatea de a realiza în același timp, în monetăria cetății, un proces tehnologic complet pentru emisiuni din metale diferite. Rămâne de stabilit dacă iminenta contramărcare a bronzurilor histriene, multe nu foarte uzate, a fost făcută strict din motive politice sau pentru a raporta numerarul de metal comun aflat în circulație la noile nominaluri.

De asemenea, chiar dacă nu avem dubii că aceeași mână a gravat ștanțele (și poansonele) folosite la baterea majorității monedelor de argint din subgrupa VIII și a unora dintre seriile de tip Zeu fluvial respectiv la contramărcarea pieselor de bronz ale lui Lysimach, este greu de spus în acest moment dacă drahmele cu A sub delfin au fost emise pentru achitarea unora din obligațiile asumate de Istros în cadrul alianței încheiate în timpul războiului cu Byzantionul, sau mai târziu, în contextul celui de-al treilea război sirian⁹¹.

Informații utile, dar din păcate nu foarte exacte, pentru datarea monedelor din subgrupa VIII ne sunt oferite de tezaurele mixte. Spre deosebire de piesele din seria A-1, asociate cu tetradrahme postume de tip Filip II și cu imitații fidele ale acestora, bătute în ultimele două decenii ale sec. IV și în prima jumătate a sec. III a.Chr. (Borănești, Scărișoara), cele din seria A-2 au fost descoperite împreună cu tetradrahme de tip Huși-Vovriești (Stolniceni), datate în sec. III, cel mai probabil, în a doua lui jumătate⁹², și cu obiecte

⁸⁸ Lăsând la o parte enigmaticul tip care domină nominalurile de argint și monedele de tip roată, turnate sau bătute, până în a doua jumătate a sec. III a.Chr., Istros a emis numeroase serii de bronzuri de tip Apollo și Zeu fluvial respectiv câteva emisiuni de tip Demetra.

⁸⁹ A. Vilcu, E. Petac, *The Second Syrian War and gold staters of Alexander type struck at Istros*, AJN, 24, 2012, p. 57.

⁹⁰ E. Petac, *Istros numismatic repertory – from the Alexander the Great staters to the Lysimachus type*, în M.V. Angelescu et al. (eds.), *Antiquitas Istro-Pontica. Mélanges d'archéologie et d'histoire ancienne offerts à Alexandru*

Suceveanu, Cluj-Napoca, 2010, p. 569-572; A. Vilcu, E. Petac, *loc. cit.*

⁹¹ Pentru emisiunile de stateri de tip Alexandru cel Mare și Lysimach de la Istros, vezi A. Vilcu, E. Petac, *op. cit.*, p. 53-60.

⁹² Există mai multe propuneri de datare pentru monedele de tip Huși-Vovriești, începând din sec. IV a.Chr.: Al. Levinschi, *Un tezaur monetar de la Stolniceni (considerații preliminare)*, *Tyragetia*, 4-5, 1994-1995, p. 321, până în sec. I a.Chr.: V. Mihăilescu-Bîrliba, *op. cit.*, p. 74. Extinderea perioadei în care au fost emise sau, cel puțin, a perioadei în care au circulat acestea, în sec. II și chiar în sec. I a.Chr.,

de podoabă încadrate între sfârșitul sec. IV și începutul sec. II a.Chr. (Bunești, jud. Vaslui)⁹³. O excepție ar fi micul depozit de la Roksolany. Două monede histriene uzate din subgrupa VIII au fost descoperite împreună cu o tetradrahmă de la Filip II și un siglos de la Amisos, într-o groapă care mai conținea și fragmente ceramice datate la începutul sec. III a.Chr.⁹⁴.

Numărul mare de ștanțe folosite la realizarea seriei A-2 indică o emisiune cu un volum impresionant⁹⁵. Aceasta nu putea fi produsă decât într-un context special, care depășea necesitățile comerciale de moment ale cetății și chiar pe cele impuse de plățile politice obișnuite. Ținând cont de similitudinile stilistice cu contramărcile menționate, o datare în intervalul cuprins între începutul războiului pentru emporionul Tomis (c. 256/255 a.Chr.) și sfârșitul celui de-al treilea război sirian (241 a.Chr.) pare cea mai plauzibilă.

Bineînțeles, coborârea limitei inferioare a perioadei în care au fost emise monedele histriene de argint din Grupa IV implică reșezarea seriilor care o alcătuiesc, înghesuite până acum în ultimele decenii ale sec. IV, interval de prelungit eventual și în primele două decade ale sec. III a.Chr.⁹⁶. Distribuția emisiunilor în tezaure este în favoarea unei cronologii mai largi, nu numai prin apariția seriilor noi, care vin să ne arate că un anumit depozit monetar a fost ascuns mai târziu decât altul, ci și prin dispariția treptată a pieselor considerate mai timpurii. Astfel, constatăm că tezaurele de la Pamidovo, Razdjaj, Doroțcaia și Constanța cuprind monede din Grupa III și din primele subgrupe ale Grupei IV. Tezaurul de la Enisala, deși se încheie la același nivel cu cel de la Constanța (subgrupa III), nu mai are în componența sa didrahme din Grupa III, iar tezaurele de la Todorovo (subgrupa IV), Bălgarka (subgrupa V) și Scărișoara (subgrupa VI) nu mai au nici drahme din subgrupa I. Tezaurul de la Dobrogled (subgrupa V), ceva mai bogat, începe cu două monede din subgrupa I, dar ponderea lor este de numai 2,98%. În depozitele de la Borănești și Căbești, cele mai timpurii piese sunt din subgrupa III, iar în cel de la Stolniceni chiar din subgrupa IV. Excepția o constituie tezaurul de la Silistra, alcătuit dintr-un nucleu principal, ce se oprește la nivelul subgrupeii V, și din câteva monede mai recente, din seria A-2 și dintr-o emisiune târzie de tip clasic⁹⁷. Tezaurul de la Mănăstirea Cocoș I, cel mai mare de până acum, cuprinde drahme din toate cele opt subgrupe ale Grupei IV, dar specișenele considerate timpurii sunt puțin numeroase și uzate. Este normal ca un depozit monetar alcătuit dintr-un număr mai mare de piese să cuprindă și emisiuni mai vechi, a căror frecvență să fi scăzut în timp (subgrupa VIII: 88 exemplare; subgrupa VII: 35 ex.; subgrupa VI: 23 ex.; subgrupa V: 16 ex.; subgrupa IV: 14 ex.; subgrupa III: 15 ex.; subgrupa II: 5 ex.; subgrupa I: 7 ex.). În sfârșit, așa cum spuneam într-un paragraf anterior, există tezaure ce par să fi fost alcătuite numai din drahme cu A sub delfin din seria târzie („Niculișel”, Nifon, Mănăstirea Cocoș II), dovadă că acumularea a avut loc într-un moment în care celelalte emisiuni ieșiseră în mare parte din circulație.

O problemă cel puțin la fel de dificilă ca și cea a datării ultimelor monede histriene de argint din Grupa IV este stabilirea momentului în care a fost adoptat standardul ponderal specific acesteia. Având la dispoziție tezaurul de la Doroțcaia, A.G. Zaginailo și A.A. Nudelman apreciau că reforma monetară

nu rezistă criticii, în primul rând pentru că în mediul bastarn nu au fost descoperite până acum monede de tip moldovenesc – M. Babeș în M. Petrescu-Dîmbovița, Al. Vulpe (coord.), *Istoria românilor, I, Moștenirea timpurilor îndepărtate*, București, 2001, p. 508-509. Pentru posibilitatea emiterii onora dintre seriile de tetradrahme de tip Huși-Vovriești înainte de 240 a.Chr., vezi Ute Wartenberg, J.H. Kagan, *Some comments on a new hoard from the Balkan area*, în *Travaux de numismatique grecque offerts à Georges Le Rider*, Londra, 1999, p. 396.

⁹³ Violeta Veturia Bazarciuc, *Tezaurul geto-dacic de la Bunești, jud. Vaslui*, SCIVA, 32, 1981, 4, p. 563-570.

⁹⁴ P.O. Karyskovskij, *op. cit.*, p. 111.

⁹⁵ V. Canarache, *Sistemul . . .*, p. 165.

⁹⁶ K. Dimitrov, *CHIV* 28 . . . , p. 219; Gh. Poenaru Bordea, *Emisiunile monetare . . .*, p. 58; idem, *Atelierul monetar . . .*, p. 16; Elena Rențea, Gh. Poenaru Bordea, *op. cit.*, p. 20; Gh. Poenaru Bordea, *La diffusion . . .*, p. 35.

⁹⁷ Acesta a fost acumulat altfel decât celelalte, întrucât, indiferent de seria din care fac parte, monedele nu sunt uzate. Tezaurul de monede histriene de argint cu proveniență necunoscută aflat în expoziția numismatică a Muzeului Național de Istorie din Sofia are o structură asemănătoare. Vezi mai sus nota 11.

prin care s-a trecut la noul etalon a avut loc spre sfârșitul celui de-al doilea sfert al sec. IV a.Chr.⁹⁸, confirmând practic datarea în jurul anului 350 a.Chr. propusă de B. Pick la sfârșitul sec. XIX⁹⁹. Mai recent, Gh. Poenaru Bordea a coborât spre 339 sau chiar 330 a.Chr. începutul Grupei IV, pornind de la asemănarea dintre primele serii de drahme și bronzurile histriene cu efigia lui Apollo (tip „Fedești”)¹⁰⁰, care, la rândul lor, ar fi fost inspirate de monedele de aur sau de bronz ale lui Filip II¹⁰¹. De asemenea, au fost avute în vedere piesele de altă proveniență teaurizate împreună cu cele istriene, precum și evenimentele politice petrecute în ultimele decenii ale sec. IV¹⁰².

De un real ajutor ar putea fi în cazul de față monedele regelui scit Ataias (pl. XXVII, nr. 1-2), cu condiția ca emisiunile cunoscute să fie autentice și să aparțină personajului care s-a opus lui Filip II și nu unui alt rege scit din sec. III-II a.Chr., ceea ce considerăm a fi puțin probabil. Întrucât majoritatea pieselor de argint disponibile au greutate similară drahmelor histriene din Grupa IV și celor callatiene (pl. XXVII, nr. 3), precum și o indicație importantă în privința atelierului în care au fost bătute (ΚΑΛ)¹⁰³, am avea ca *terminus ante quem* anul 339 a.Chr. pentru adoptarea standardului de 5,50-6,00 g cel puțin de una dintre cetățile din Pontul Stâng. Se cunosc totodată câteva exemplare dintr-un alt tip, aparținând aceluiași rege scit, bătute după un standard similar cu cel al didrahmelor histriene din Grupa III. Ambele emisiuni au și diviziuni, cântărind 3,29-3,35 g¹⁰⁴ respectiv 2,93 g¹⁰⁵. Așa cum se întâmplă adesea, moneda unei mari puteri precede și totodată anunță dominația politică. În această situație, este foarte probabil ca piesele histriene mari de argint din Grupa III să fie didrahme bătute în sistem thraco-macedonean¹⁰⁶, apropiat de cel „milesian”. Ataias ar fi putut împrumuta mai întâi acest etalon (poate să fi și bătut monede la Istros), iar apoi, după ce a izbucnit conflictul cu Filip II, să-l fi abandonat în favoarea celui redus la 5,50-6,00 g, folosit poate deja la Callatis. Întrucât se pare că Istros a suferit distrugerii importante în timpul războiului scito-macedonean¹⁰⁷, este posibil ca, după ce viața în cetate a revenit la normal, să fi fost schimbat sistemul ponderal utilizat la baterea monedelor de argint, dacă acest lucru nu se întâmplase cumva înainte de anul 339 a.Chr.

Comparația dintre bronzurile histriene de tip Apollo „Fedești” și monedele lui Filip II este foarte utilă în această situație, dar necesită anumite precizări. Mai întâi, acestea nu le copiază pur și simplu, ci au fost bătute după un sistem care să le permită circulația în paralel cu piesele macedonene de bronz (pl. XXVII, nr. 5)¹⁰⁸. Pe aversul acestora din urmă, tânărul reprezentat are părul prins cu o bandă (*tainia*), pe când monedele histriene îl înfățișează pe Apollo purtând cunună de lauri (pl. XXVII, nr. 6). Aici abia se poate vorbi despre influența staterilor de tip Filip II (pl. XXVII, nr. 7) și doar din punct de vedere

⁹⁸ A.G. Zaginailo, A.A. Nudelman, *op. cit.*, p. 131. Aceeași opinie și la A.G. Zaginailo, V.N. Grebenkin, *Klassifikacia rannyh serebrjanyh monet Istrii*, NE, 14, 1984, p. 36.

⁹⁹ Pick, p. 148, aprecia că trecerea la etalonul ponderal „eginetic” s-a produs în jurul anului 350 a.Chr.

¹⁰⁰ Gh. Poenaru Bordea, *Atelierul monetar* . . . , p. 16; Elena Rența, Gh. Poenaru Bordea, *op. cit.*, p. 20; Gh. Poenaru Bordea, *La diffusion* . . . , p. 34.

¹⁰¹ Considerând că imitarea acestora ar fi fost posibilă doar după anul 339 a.Chr.; B. Mitrea, C. Buzdugan, *Tezaurul de la Fedești (Moldova)*, SCN, 9, 1989, p. 17.

¹⁰² Este vorba în primul rând de revoltele orașelor grecești din Pontul Stâng împotriva stăpânirii lui Lysimach și de războaiele acestuia cu Dromichaites.

¹⁰³ Aceste litere ar putea reprezenta și începutul numelui unui magistrat, cum se întâmplă la Istros cu o emisiune de bronz de tip Apollo (pl. XXVII, nr. 4).

¹⁰⁴ D. Draganov, *The Coinage of the Scythian Kings in the West Pontic Area: Iconography*, *Archaeologia Bulgarica*, 14, 2010, 3, p. 32, nr. 3; Al. Peykov, *Catalogue of the coins from Thrace, I, Tribal and rulers' coinages of Thracians, Paeonians, Celts and Scythians, 5th c. B.C. – 1st c. A.D.*, Veliko Tărnovo, 2011, p. 144.

¹⁰⁵ D. Draganov, *op. cit.*, p. 33, nr. 8; Al. Peykov, *op. cit.*, p. 145.

¹⁰⁶ D. Draganov, *op. cit.*, p. 30, apreciază că acesta este standardul după care ar fi fost bătute monedele lui Ataias din varianta cu capul lui Heracles pe avers.

¹⁰⁷ Al. Suceveanu, în Al. Suceveanu, M.-V. Angelescu (coord.), *Histria – ghid album*, Constanța, 2005, p. 27.

¹⁰⁸ B. Mitrea, C. Buzdugan, *op. cit.*, p. 13-14.

artistic, deoarece alegerea divinității trebuie să fi fost dictată de alte rațiuni, având în vedere că Apollo era protectorul orașului.

Tezaurile mixte ne oferă argumente importante și în privința încadrării cronologice a începutului Grupei IV. În cel de la Razdjal, alături de monede histriene din Grupa III și din prima subgrupă a Grupei IV, apare un stater de tip Filip II, datat în anii 340-328 sau mai degrabă în 323-315 a.Chr.¹⁰⁹. Tot un stater de tip Filip II se găsea și în tezaurul de la Krajново¹¹⁰, dar din păcate în acest caz nu cunoaștem structura lotului de monede histriene. La Pamidovo a fost descoperit un depozit monetar cu o structură mai neobișnuită, care includea o didrahmă histriană din Grupa III și o drahmă din primele serii ale Grupei IV, cinci hemidrahme ale Chersonesului Thracic, trei hemidrahme emise la Parium (ultimele două categorii de piese fiind datate în a doua jumătate a sec. IV, probabil înainte de 320 a.Chr.) și două tetradrahme de tip Filip II, prima bătută în anii 342/341-329/328 a.Chr., iar a doua în 320-318 a.Chr.¹¹¹. În tezaurul de la Doroțcaia, monedele histriene din Grupa III și din primele trei subgrupe ale Grupei IV sunt asociate cu drahme emise la Tyras, pentru care a fost propusă o încadrare în intervalul 350-340 a.Chr.¹¹². În componența tezaurului de la Todorovo intră, pe lângă drahme histriene din subgrupele II-IV, opt stateri (7 de tip Alexandru cel Mare, 1 de tip Filip III), dintre care câțiva sunt destul de uzați, inclusiv unul dintre cei mai recentți, datat în anii 309-308 a.Chr., ceea ce dovedește că au circulat mult timp înainte să fi fost teaurizați¹¹³.

Având în vedere cele de mai sus, considerăm că avem destule argumente pentru a data primele trei subgrupe ale Grupei IV înainte de sfârșitul sec. IV, între c. 340/330 a.Chr. sau mai devreme și c. 313 a.Chr.¹¹⁴, iar pe cele din subgrupa IV în timpul revoltelor orașelor grecești contra lui Lysimach sau al conflictelor dintre acesta și geții conduși de Dromichaites, mai degrabă decât după 281 a.Chr.¹¹⁵.

După cum s-a văzut, pentru datarea emisiunilor din subgrupele V-VII sunt importante tetradrahmele de tip Filip II, postume originale și imitații fidele ale acestora, care sunt teaurizate la un loc cu drahme histriene. Primele imitații își fac apariția în zona getică a Munteniei, unde le întâlnim împreună cu tetradrahme postume de tip Filip II, dar de la aceste emisiuni, până la tipurile de monede geto-dacice „clasice” din Muntenia¹¹⁶, încadrate în a doua fază de dezvoltare a monetăriei locale și datate în sec. II-I a.Chr., nu a fost identificat decât tipul Rasa¹¹⁷, care s-a dovedit că își are originea la sud de Dunăre¹¹⁸, ca de altfel și celelalte imitații fidele descoperite în zona subcarpatică, oricum nu foarte numeroase¹¹⁹.

Tezaurul de la Scărișoara era alcătuit din drahme istriene și din tetradrahme postume de tip Filip II respectiv imitații ale acestora, majoritatea foarte puțin uzate. Au fost recuperate nouă monede de la Istros, cele mai recente din subgrupa VI, și două tetradrahme, între care o emisiune postumă, bătută în anii 318-315 a.Chr., și o imitație al cărei prototip nu a putut fi identificat¹²⁰. Tezaurul a fost datat în timpul

¹⁰⁹ Elena Rențea, Gh. Poenaru Bordea, *op. cit.*, p. 19.

¹¹⁰ N. Moushmov, *Kolektivni nahodki na moneti prez 1891-1914 g.*, BSAB, 4, 1914, p. 271, nr. 18.

¹¹¹ K. Dimitrov, *Unpublished coin hoards . . .*, p. 51-52.

¹¹² A.G. Zaginailo, A.A. Nudelman, *op. cit.*, p. 126.

¹¹³ În cazul acestui tezaur, *terminus post quem* oferit de stateri se poate schimba, întrucât una dintre piese a fost încadrată greșit în 315-310 a.Chr., în loc de 310-275 a.Chr.; vezi mai sus nota 39.

¹¹⁴ Săpăturile arheologice au pus în evidență un nivel de distrugere la Istros în jurul anului 300 a.Chr.; Al. Suceveanu, *op. cit.*, p. 18 și 32.

¹¹⁵ M. Dima, *A hoard . . .*, p. 49.

¹¹⁶ Este vorba despre tipurile Dumbrăveni, Adâncata-Mănăstirea, Vârteju-București, Aninoasa-Dobrești și Alexandru III-Filip III.

¹¹⁷ Cunoscut doar prin câteva monede, aproape toate aparținând unui tezaur descoperit în localitatea eponimă (jud. Călărași); C. Preda, *Monedele geto-dacilor*, București, 1973, p. 51-53; idem, *Istoria monedei . . .*, p. 140-142; A. Vilcu, M. Neagu, *Imitațiile după tetradrahmele macedonene de tip Filip II în lumina tezaurului de la Rasa (IGCH 460)*, Pontica, 45, 2012, p. 603-613.

¹¹⁸ A. Vilcu, M. Neagu, *op. cit.*, p. 612-613.

¹¹⁹ C. Preda, *Istoria monedei . . .*, p. 138.

¹²⁰ Idem, *Aspects de la circulation . . .*, p. 224; idem, *Încă două drahme . . .*, p. 442; K. Dimitrov, *CH IV 28 . . .*, p. 218; Elena Rențea, Gh. Poenaru Bordea, *op. cit.*, p. 19.

conflictelor dintre Dromichaites și Lysimach (c. 300-290 a.Chr.), dar o încadrare spre mijlocul sec. III a.Chr. ni s-ar părea mult mai plauzibilă.

În tezaurul de la Borănești, din 22 de tetradrahme, nouă ar fi emisiuni originale și 13 imitații. Dintre piesele macedonene, doar una, fragmentară, ar putea aparține domniei lui Filip II, celelalte fiind emisiuni postume, eșalonate între anii 318/317 și cel târziu 299/298 a.Chr. Imitațiile reproduc tetradrahme postume, datate între anii 315/314 și 299/298 a.Chr. respectiv între 298/297 și 295/294 a.Chr.¹²¹. Nu au fost identificate monede bătute cu aceleași ștanțe, fapt care, împreună cu gradul avansat de uzură sesizat la majoritatea pieselor, între care se găsesc și câteva exemplare tăiate, rupte pe margine sau doar crestate, în genul tetradrahmelor de tip Huși-Vovriești, ne arată că nu numai tezaurul în ansamblul său s-a format în timp, din loturi diferite, ci și că fiecare dintre cele două grupuri de monede a fost constituit din numerar aflat de mai multă vreme în circulație. În aceste condiții, datarea tezaurului de la Borănești în circa 270-265 a.Chr.¹²² ni se pare timpurie. Având în vedere că viteza de circulație a nominalurilor cu valoare ridicată în zona Dunării de Jos în sec. IV-III a.Chr. nu putea fi prea mare, era nevoie de câteva decenii pentru ca monedele în discuție să atingă nivelul de uzură sub care s-au păstrat până astăzi. Or, dacă acceptăm ipoteza că extinderea fenomenului imitării tetradrahmelor de tip Filip II a avut loc după anul 275 a.Chr.¹²³, atunci tezaurul de la Borănești trebuie să fi fost pierdut cel devreme la mijlocul sec. III a.Chr., iar emisiunile histriene din subgrupele V-VII puteau fi emise în al doilea sfert al aceluiași secol¹²⁴.

În favoarea datării pe parcursul sec. III a unora dintre seriile de monede istriene de argint aducem și un argument indirect important, cel al plăților politice, invocat și cu alte ocazii, dar nu într-un mod foarte explicit și convingător¹²⁵. Istros a trebuit să plătească tribut regilor Macedoniei, apoi lui Lysimach, împotriva căruia s-a și răsculat în anul 313 a.Chr. (unul dintre motive fiind chiar fiscalitatea excesivă), iar mai târziu diverșilor dinastați geți, celți, traci sau bastarni, pentru a le cumpăra ajutorul sau pentru a-i convinge să nu îi devasteze teritoriul¹²⁶. Se pune firește problema în ce monedă plăteau histrienii tributul sau alte plăți politice ocazionale. Inscripțiile vorbesc în câteva cazuri despre piese de aur, dar cetatea de pe malul lacului Sinoe nu a emis stateri decât în cantitate mică, fiind cunoscute câteva serii de tip Alexandru cel Mare (pl. XXVI, nr. 7 și pl. XXVIII, nr. 1), databile puțin înainte de mijlocul sec. III¹²⁷, și de tip Lysimach (pl. XXVIII, nr. 2-4), dintre care cele mai timpurii le continuă pe cele de tip Alexandru cel Mare¹²⁸, iar cele mai târzii se datează în vremea războaielor mithridatice din primele decenii ale sec. I a.Chr.¹²⁹. Ceva mai des întâlniți sunt staterii de tip Lysimach târzii, dar și aceștia provin, aproape toți, dintr-o singură pereche de ștanțe¹³⁰. Prin urmare, pare foarte probabil ca tributul să fi fost plătit, de regulă, din banii (staterii ?) primiți pentru produsele exportate¹³¹. Se cunosc însă și situații în care Istros a împrumutat

¹²¹ *Ibidem*, p. 21-22.

¹²² *Ibidem*, p. 23.

¹²³ *Ibidem*.

¹²⁴ Cu ocazia publicării tezaurului de la Dobrogled, presupuneam că monedele din subgrupa V se datează la c. 275 a.Chr.; M. Dima, *A hoard* . . . , p. 49.

¹²⁵ E. Oberländer-Târnoveanu, *op. cit.*, p. 65; V. Mihăilescu-Bîrliba, *op. cit.*, p. 49-50; B. Mitrea, C. Buzdugan, *Un tezaur de monede istriene descoperit în Moldova*, SCN, 8, 1984, p. 36.

¹²⁶ A fost enunțată ipoteza că în urma înnisipării golfului Sinoe, în sec. III a.Chr. sau chiar mai devreme, caracterul cetății s-a schimbat radical, Istros transformându-se dintr-un oraș comercial, în capitala unui district agricol, fapt care ar fi avut drept consecință creșterea dependenței față de geții vecini; D.M. Pipidi, D. Berciu, *Din istoria Dobrogei, I, Geți și greci la*

Dunărea de Jos din cele mai vechi timpuri pînă la cucerirea romană, București, 1965, p. 225-227.

¹²⁷ E. Petac, A. Vilcu, *A significant reconsideration of Price 963: not Istros, but a Seleucid mint*, SCN, s.n., 2 (14), 2011, p. 146; A. Vilcu, E. Petac, *The Second Syrian War* . . . , p. 57.

¹²⁸ E. Petac, *From the types of Alexander to Lysimachus: the chronology of some Mesembrian and other West Pontic stateres*, AJN, 23, 2011, p. 13; A. Vilcu, E. Petac, *The Second Syrian War* . . . , p. 57.

¹²⁹ Gh. Poenaru Bordea, *Les statères ouest-pontiques de type Alexandre le Grand et Lysimaque*, RBN, 125, 1979, p. 48.

¹³⁰ F. de Callataÿ, *Les dernières statères posthumes de Lysimaque émises à Istros, Tomis et Callatis*, Dobrudja, 12, 1995, p. 39; Gh. Poenaru Bordea, *Atelierul monetar* . . . , p. 18-19.

¹³¹ Relativ recent, C. Preda a formulat ipoteza conform căreia staterii atribuiți unor cetăți îndepărtate, descoperiți în

bani pentru a acoperi consumul propriu de cereale¹³², dovadă că solvabilitatea cetății era diferită de la un an la altul, de la o perioadă la alta. Uneori, o sumă de 600 de stateri plătită pe lângă tribut, pentru a nu pierde recolta, era o afacere bună¹³³, pe când altădată o datorie de 300 de stateri, contractată de la o persoană particulară, trebuia reeșalonată pe câțiva ani și scutită de dobândă¹³⁴. Întrucât posibilitățile cetății erau diferite, ca de altfel și preferințele barbarilor pentru anumite tipuri de monede, de vreme ce tezaurele în care emisiunile histriene de argint sunt asociate cu tetradrahme se întâlnesc la nordul Dunării (Scărișoara, Borănești, Roksolany, Stolniceni), pe când cele în care sunt asociate cu stateri se găsesc la sud de Dunăre (Razdjal, Krajnovo, Todorovo)¹³⁵, putem presupune că în anumite momente, plățile majore, printre care și tributul, erau făcute în monede de argint. Fluctuațiile mari înregistrate la nivel ponderal de emisiunile din ultimele subgrupe ale Grupei IV dovedesc că acestea erau destinate unor plăți importante, în care prima greutatea totală și nu cea individuală a fiecărei piese.

Nu suntem de părere însă că monedele de argint au fost bătute special pentru relația cu populația autohtonă¹³⁶, cel puțin nu mereu. Este adevărat că săpăturile arheologice de la Istros au scos la lumină până acum doar câteva piese de tip clasic¹³⁷ și că numărul celor aflate în afara cetății este foarte mare¹³⁸, dar aproape toate descoperirile publicate detaliat aparțin Grupei IV. Monedele din Grupa III sunt rare și foarte rare astăzi, deși ne sunt cunoscute peste treizeci de serii diferite de didrahme¹³⁹. Prin comparație cu celelalte, ar fi trebuit să le întâlnim mult mai des, atât în tezaure, cât și izolat, cel puțin în mediul autohton, or nu se cunosc tezaure încheiate la nivelul acestei grupe¹⁴⁰, în depozitele mai târzii apar sporadic¹⁴¹, iar dintre descoperirile izolate aproape că lipsesc¹⁴². Cea mai plauzibilă explicație pentru dispariția monedelor

barbaricum, au fost emiși de fapt „în zona greco-macedoneană, simbolurile urmând a căpăta o altă explicație și nu ca semne de identificare a atelierelor”, ceea ce ne pare exagerat; C. Preda, *Unele semne de întrebare în legătură cu atribuirea staterilor de tip Filip II, Alexandru cel Mare, Lysimach și Filip III*, în *Al XXI-lea Simpozion național de numismatică, Caransebeș, 3-5 iunie 2004, Rezumatele comunicărilor*, p. 2.

¹³² Suzana Dimitriu, în Em. Condurachi și colab., *Histria, Monografie arheologică*, I, București, 1954, p. 480.

¹³³ D.M. Pipidi, D. Berciu, *op. cit.*, p. 229.

¹³⁴ *Ibidem*, p. 238; Al. Avram în M. Petrescu-Dîmbovița, Al. Vulpe (coord.), *Istoria românilor, I, Moștenirea timpurilor îndepărtate*, București, 2001, p. 605.

¹³⁵ O excepție ar fi tezaurul de la Pamidovo, dar acesta are o structură mai ciudată, adunând laolaltă mai multe nominaluri de monede de argint de proveniență diversă (tetradrahme, didrahme/drahme, hemidrahme).

¹³⁶ Maria Coja, *Activitatea meșteșugărească la Histria în sec. VI-I î.e.n.*, SCIV, 13, 1962, 1, p. 37 și 39; V. Mihăilescu-Bîrliba, *op. cit.*, p. 50; G. Talmațchi, *Monedele de tip macedonean în Dobrogea de la începuturi până la crearea Regatului de Tylis în Thracia*, Sfântu Gheorghe, 2006, p. 32.

¹³⁷ Suzana Dimitriu, *op. cit.*, p. 465, piesă foarte deteriorată, aversul fiind „desprins de revers prin ardere”; Catrinel Domăneanțu, *Monedă histriană de argint descoperită la Histria*, SCIV, 26, 1975, 3, p. 405-407; Gh. Poenaru Bordea, B. Mitrea, *Découvertes monétaires en Roumanie – 1989 (XXXIII)*, Dacia, N.S., 34, 1990, p. 301, nr. 7, monedă găsită în punctul Histria-pod; G. Talmațchi, R. Diaconu, *Monede autonome grecești și de tip „scitic” descoperite în Dobrogea*, CN, 12-13, 2006-2007, p. 43 și p. 44, notele 3-5. Pe lângă

acestea, a fost publicată o foarte interesantă monedă divizionară de argint, care înfățișează pe avers capul Demetrei; A. Popescu, *O rară monedă elenistică de argint bătută la Istros*, BSNR, 92-97 (1998-2003), 2003, p. 351-353.

¹³⁸ Gh. Poenaru Bordea, *La diffusion . . .*, repertoriul de la p. 44-57; G. Talmațchi, *Les monnaies autonomes d'Istros, Callatis et Tomis. Circulation et contexte*, Wetteren, 2006 (Moneta 51), repertoriile de la p. 88-154 (împreună cu monede callatiene și tomitane).

¹³⁹ Aproape două treimi dintre acestea sunt înregistrate numai printr-unul sau două exemplare. Acestora li se adaugă numeroase variante de subdiviziuni.

¹⁴⁰ Gh. Poenaru Bordea, *Atelierul monetar . . .*, p. 16.

¹⁴¹ Razdjal – 6 exemplare, Pamidovo – 1 exemplar, Doroțcaia – 6 exemplare, Constanța – 2 exemplare. Acestora li s-ar putea adăuga câteva monede divizionare. Cf. și Elena Rențea, Gh. Poenaru Bordea, *op. cit.*, p. 19, unde sunt date alte cifre pentru tezaurele de la Doroțcaia și Constanța.

¹⁴² Sunt cunoscute doar trei monede cu loc de descoperire precizat, una cu X în câmp dreapta, găsită la Adâncata (fost Polupcea), com. Aliman, jud. Constanța (G. Buzdugan, I. Mititelu, *Contribuții la clasificarea unor monede histriene*, SCN, 3, 1960, p. 403, nr. 48), una cu Y în câmp dreapta scoasă la lumină la Istros (Catrinel Domăneanțu, *op. cit.*) și una cu Φ în câmp dreapta, provenind de la Isaccea, jud. Tulcea, și păstrată în colecția Mănăstirii Cocoș (E. Oberländer-Târnoveanu, *op. cit.*, p. 74, nr. 7). O a patra monedă care ar putea aparține Grupei III, descoperită la Roșița (Rosica), în Bulgaria, este incertă; B. Mitrea, *Descoperirile monetare și legăturile de schimb ale Histriei cu populațiile locale în sec. V-IV î.e.n.*, StCl, 7, 1965, p. 157, nr. 15 (A în câmp-dreapta ?).

din Grupa III ar fi retragerea lor din circulație în momentul adoptării standardului redus, iar aceasta nu se putea face decât în interiorul teritoriului cetății¹⁴³.

Pe lângă emisiunile *regulate* care se încadrează în Grupa IV, am înregistrat și monede care au în mod cert legătură cu acestea, dar care prezintă unele diferențe importante din punct de vedere stilistic și ponderal. În general, acestea sunt considerate imitații barbare, însă există și cercetători care apreciază că unele dintre ele au fost bătute în monetăria istriană¹⁴⁴. B. Pick, spre exemplu, presupunea că piesele de stil barbarizat au fost singurele bătute la Istros în sec. III a.Chr., între moartea lui Lysimach și războiul cu Byzantionul sau chiar mai târziu¹⁴⁵.

Suntem de acord cu ipoteza că unele dintre monedele histriene de argint „barbarizate” au fost emise la Istros și, mai mult decât atât, am identificat câteva categorii diferite de emisiuni în rândul acestora. Este vorba mai întâi despre monede cu greutate similară, care se regăsesc și în tezaure, distingându-se de celelalte printr-un stil atipic sau stângaci (pl. XXX, nr. 1-4). Acestea sunt rare și pot fi apreciate drept rezultatul muncii unor gravori neexperimentați, fiind produse în paralel cu emisiunile normale din Grupa IV sau, în orice caz, în intervalul de timp acoperit de aceasta. În consecință, le-am considerat emisiuni *neregulate*.

Alte piese, pe lângă stilul stângaci, au și o greutate medie mult mai scăzută, în sensul că majoritatea cântăresc sub 5 g și chiar sub 4 g¹⁴⁶. Deși toate au sigle și litere sau monograme, acestea par a nu avea vreo semnificație, lăsând impresia că ne aflăm în fața unor copii nereușite ale emisiunilor mai vechi, din subgrupele III-V. Uneori, pe același revers sunt combinate simboluri din serii diferite. Se cunosc destul de multe variante, dar cel mult 2-3 exemplare din fiecare. Și în acest caz se disting câteva grupe stilistice deosebite, dintre care cea mai timpurie ar data din a doua jumătate a sec. III a.Chr., nu mult după ce a încetat emiterea pieselor din subgrupa VIII, deoarece două dintre cele mai recente tezaure cuprind astfel de monede¹⁴⁷ (pl. XXX, nr. 5-8).

Stilul „degenerat” are corespondent și la nivelul emisiunilor de bronz de la Istros, indiciu că nu avem de-a face cu imitații barbare, ci cu emisiuni realizate într-o perioadă mai puțin fastă pentru cetate (pl. XXXI-XXXII). Dacă a existat o oarecare continuitate în producerea acestor monede și când s-a renunțat definitiv la tipul clasic este greu de spus, dar descoperirile arheologice ne permit să presupunem că ultimele serii datează din a doua jumătate a sec. II a.Chr.¹⁴⁸.

Pe viitor, emisiunile târzii de tip clasic, produse după cele mai recente serii din Grupa IV, ar putea constitui o grupă separată (a cincea ?)¹⁴⁹.

Există fără îndoială numeroase imitații după monede istriene de argint, ce pot fi atribuite în primul rând triburilor getice din Dobrogea. Între acestea se disting piese emise în același timp cu emisiunile oficiale, cum este cazul celor din tezaurul de la Doroțcaia, care reproduc doar variantele reprezentate în acest tezaur, dar și piese târzii. Aspectul este foarte diferit, mergând de la exemplare destul de reușite, dar cu legenda

¹⁴³ Variația de greutate la monedele din Grupa III este mult mai mică, indiciu al faptului că ele erau destinate să circule individual. Poate nu întâmplător una dintre puținele monede histriene de argint descoperite la Istros este din Grupa III. Să fie oare aceasta o dovadă a fiscalității excesive a lui Lysimach, care putea cere taxele în monedă veche, mai grea?

¹⁴⁴ G. Talmațchi, *Les monnaies . . .*, p. 38; idem, *Considerații privind iconografia monetăriei histriene în lumina emisiunilor de argint*, SCN, s.n., 1 (13), 2010, p. 169-170, 175 și 177; idem, *Monetăriile . . .*, p. 99.

¹⁴⁵ Pick, p. 148.

¹⁴⁶ Acestea prezintă uneori litere gravate (orientate) greșit pe revers.

¹⁴⁷ Tezaurul de la Silistra și cel nelocalizat, aflat la Muzeul Național de Istorie din Sofia. Vezi mai sus, p. 24.

¹⁴⁸ O monedă aparținând unei emisiuni târzii de tip clasic a fost descoperită în timpul săpăturilor arheologice de la Piscu Crăsani (Crăsanii de Jos, com. Balaciu, jud. Ialomița), într-un context datat în a doua jumătate a sec. II a.Chr.; N. Conovici, *Noi descoperiri monetare în perimetrul davei getice de la Piscul Crăsani*, CN, 5, 1983, p. 39, nr. 2 și pl. 1/1.

¹⁴⁹ G. Talmațchi, *Les monnaies . . .*, p. 38.

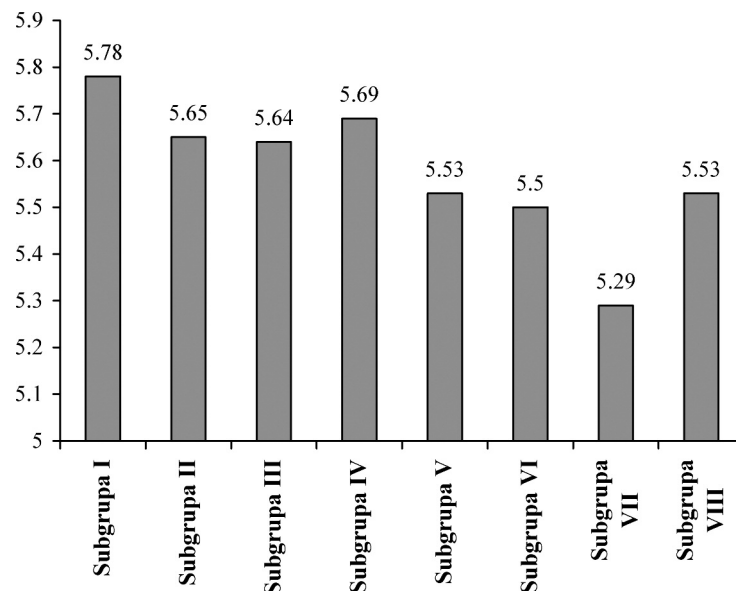

Fig. 9. Greutățile drahmelor din Grupa IV.

scrisă greșit, la piese foarte slab realizate (pl. XXXIII). Se cunosc și imitații după monede divizionare (pl. XXXIII, nr. 7-8)¹⁵⁰.

Încheiem discuția asupra monedelor histriene de argint de tip clasic cu câteva concluzii generale cu caracter tehnic. În primul rând, poziția capetelor de pe avers pare a nu avea o anumită semnificație, fiind legată mai degrabă de maniera de lucru a gravurilor. De asemenea, axul monedelor, a cărui poziție variază destul de mult, nu pare a indica fixarea ștanțelor, cel puțin nu ca o regulă.

Pentru unele dintre serii au fost înregistrate deja ștanțe numeroase, dovadă a faptului că nu avem de-a face cu emisiuni efemere. În tezaurul de la Razdjal, care cuprinde doar monede din Grupa III și din subgrupa I a Grupei IV, au fost identificate peste 120 de combinații de ștanțe, iar în tezaurul de la Doroțcaia, pentru fiecare dintre seriile cu B, Γ, Δ între 10-11 ștanțe de avers și între 20-32 de ștanțe de revers¹⁵².

Conform clasificării noastre, greutatea medie a monedelor este foarte apropiată de la o subgrupă la alta (marjă de cel mult 0,14 g în tezaurul de la Mănăstirea Cocoș I), singurul caz în care diferența este puțin mai mare fiind al subgrupeii VII (cel mult 0,24 g). Greutățile medii ale subgrupelor sunt următoarele: subgrupa I – 5,78 g, subgrupa II – 5,65 g, subgrupa III – 5,64 g, subgrupa IV – 5,69 g, subgrupa V – 5,53 g, subgrupa VI – 5,50 g, subgrupa VII – 5,29 g, subgrupa VIII – 5,53 g (fig. 9). Se poate vorbi despre o reducere treptată, dar nu foarte semnificativă, a etalonului urmărit (situat undeva între 5,50 și 6,00 g).

Chiar dacă se observă o încercare de păstrare a unui anumit standard ponderal, începând de la nivelul subgrupeii V apar monede care se depărtează foarte mult în plus sau în minus față de medie¹⁵³. Diferențele se accentuează treptat, ajungând ca între cea mai ușoară și cea mai grea piesă din aceeași serie să depășească 2,50 g. Vârful diagramei se mută de la 5,81-5,90 g, la 5,61-5,70 g, cu o singură diferență mai serioasă,

¹⁵⁰ Pe planșele XXX-XXXIII am ilustrat selectiv cele trei categorii de piese de stil „barbarizat” (emisiuni neregulate, emisiuni târzii de tip clasic și imitații propriu-zise), ca și principalele grupe stilistice care se disting în rândul emisiunilor târzii de tip clasic.

¹⁵¹ T. Gerasimov, *Un trésor . . .*, p. 18.

¹⁵² A.G. Zaginailo, A.A. Nudelman, *op. cit.*, p. 130-132, tablele nr. 4-6.

¹⁵³ Foarte probabil, monedele se băteau *al marco*; T. Gerasimov, *Un trésor . . .*, p. 18.

la nivelul subgrupeii VII, înregistrată însă doar pentru piesele cu vultur pe delfin spre dreapta, această particularitate și modul diferit de marcare ($\Delta I - O$, $\Delta I - I$) având probabil rolul de a avertiza asupra greutateii reduse.

Identificarea standardului folosit drept eginetic, chiar și redus (corcyrean: 5,00-5,75 g), ni se pare puțin hazardată, deoarece la fel de bine ar putea fi etalon persan (5,55 g)¹⁵⁴. Este evident însă că avem de-a face cu un etalon internațional, utilizat de multe alte cetăți din Pont, printre care Callatis, Tyras și Sinope.

Un aspect interesant se referă la faptul că literele și monogramele care apar pe monedele ultimelor cinci subgrupe provin aproape în exclusivitate din grupurile de litere ΔI și ΔI (divinitate eponimă, „dinastie” de magistrați, preluarea funcției de către aceeași persoană?). Excepție fac seriile cu MA în monogramă din subgrupa IV și cele cu ΦY care constituie subgrupa VI.

Pe lângă emisiunile de tip clasic, în perioada elenistică, la Istros au fost emise cel puțin încă două tipuri de monede autonome de argint, ambele fiind foarte rare astăzi. Pe aversul acestora este înfățișată Demetra, în două ipostaze diferite, în funcție de nominal, iar pe revers, emblema cetății, redată într-o manieră specifică¹⁵⁵.

Mai exact, pe aversul pieselor mai grele, bătute după un standard de c. 2,75-2,80 g, este reprezentată Demetra purtând kalathos și cunună de spice (pl. XXVIII, nr. 5), pe când monedele de nominal mic, cântărind între 0,96 și 1,46 g, o înfățișează pe zeiță purtând voal și cunună de spice (pl. XXVIII, nr. 6). La ambele emisiuni vulturul este redat cu capul întors, privind parcă la numele orașului, care apare în forma prescurtată $\text{I}\Sigma\text{TPI}$ ¹⁵⁶. Numele magistraților sunt diferite, începând cu API, în cazul pieselor mai mari și cu HPO, în cazul celorlalte. Printre cele mai recente serii de monede histriene autonome de bronz (sec. II-I a.Chr.) întâlnim aceleași nume de magistrați¹⁵⁷ (pl. XXVIII, nr. 7-8), iar în ceea ce îl privește pe API, cu aceeași particularitate de redare a literei alfa (A). Asemănările nu se opresc aici, întrucât piesele mici prezintă pe revers, în câmp stânga, un spic, la fel ca și unele emisiuni târzii de bronz ale cetății, iar stilul lor este mai schematizat (pl. XXVIII, nr. 7).

Cele două emisiuni nu sunt strict contemporane, dar nu pot fi nici foarte mult distanțate în timp. Prin urmare, datarea uneia ar reprezenta, cu o anumită aproximație, și datarea celeilalte. Totuși, informațiile de care dispunem pentru a le putea încadra din punct de vedere cronologic sunt oarecum contradictorii. Teoretic, ambele emisiuni ar putea fi bătute spre sfârșitul sec. III a.Chr.¹⁵⁸, după încetarea seriilor de tip clasic din Grupa IV, dar similitudinile cu bronzurile târzii, inclusiv de tip Apollo pe omphalos (care au pe revers numele $\text{API}\Sigma\text{TA}$), ne îndeamnă să avem în vedere și o datare mult mai târzie¹⁵⁹, poate chiar în prima jumătate a sec. I a.Chr.¹⁶⁰

¹⁵⁴ C.M. Kraay, *Archaic and Classical Greek Coins*, New York, p. 329-330.

¹⁵⁵ G. Talmațchi, *Monetăriile . . .*, p. 240.

¹⁵⁶ Este cunoscută o emisiune de monede de bronz cu Demetra purtând kalathos și cunună de spice respectiv cu emblema cetății redată în același mod, dar în acest caz vulturul întrerupe legenda ($\text{I}\Sigma - \text{TPIH}$), iar numele de magistrat lipsește; Pick 477.

¹⁵⁷ Steluța Gramaticu, E. Oberländer-Târnoveanu, *Un depozit de monede autonome histriene descoperit la Călan, jud. Hunedoara*, CN, 9-11, 2003-2005, p. 25-36.

¹⁵⁸ Singura piesă de argint de tip Demetra descoperită la Istros a fost datată în ultimul sfert al sec. III, provenind dintr-un context datat, la rândul său, pe baza materialului ceramic, în prima jumătate a sec. II a.Chr.; A. Popescu, *op. cit.*, p. 352.

¹⁵⁹ Steluța Gramaticu, E. Oberländer-Târnoveanu, *op. cit.*, p. 32. Propunerea de datare a monedelor de tip Apollo pe omphalos în sec. III a.Chr., făcută de C.A. Marinescu, Catharine C. Lorber, *The "Black Sea" tetradrachm hoard*, în E. Paunov, Svetoslava Filipova (eds.), *HPAKAEOYΣ ΣΩΤΗΡΟΣ ΘΑΣΙΩΝ, Studia in honorem Iliae Prokopov sexagenario ab amicis et discipulis dedicata*, Veliko Târnovo, 2012, p. 238, pe baza asemănării cu reprezentările care apar pe monedele seleucide, nu ține cont de contextul în care au fost descoperite astfel de monede și nici de faptul că același tip este utilizat și în epoca romană.

¹⁶⁰ Modul de redare a literei alfa pe piesa mai mare de tip Demetra (A) este diferit față de celelalte emisiuni de metal prețios ale cetății datate în sec. III-II a.Chr. (autonome sau regale), dar îl regăsim la staterii de tip Lysimach târzii, din epoca mitridatică (pl. XXVIII, nr. 4).

Așa cum spuneam și la început, deși este evident că piesele mai mari de tip Demetra cântăresc jumătate cât cele de tip clasic, nu este tot atât de sigur dacă sunt drahme sau hemidrahme, dat fiind faptul că nu au fost emise în aceeași perioadă. Pe cale de consecință, nominalul mic poate fi hemidrahmă sau trihemiobol (sfert de drahmă).

Încheiem demersul nostru cu o scurtă trecere în revistă a emisiunilor regale atribuite cetății Istros pe baza grupului de litere ΙΣ, care apare pe reversul unor tetradrahme de tip Alexandru cel Mare respectiv de tip seleucid.

În prezent se cunosc doar două tetradrahme de tip Alexandru cel Mare cu ΙΣ pe revers, care aparțin unor emisiuni diferite și, probabil, unor perioade diferite. Prima dintre acestea (pl. XXIX, nr. 1)¹⁶¹, având legenda ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΥ, literele ΙΣ sub tron și Dioscurii călare în câmp stânga, a fost reatribuită foarte recent și datată în intervalul c. 260-230 a.Chr.¹⁶². Datorită aspectului mai apropiat de al emisiunilor târzii de la Dionysopolis, Mesembria sau Odessos, cea de-a doua tetradrahmă de tip Alexandru cel Mare (pl. XXIX, nr. 2)¹⁶³, care are legenda ΒΑΣΙΛΕΩΣ / ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΥ și grupurile de literele ΙΣ în câmp și ΕΥΞΕ în exergă, a fost încadrată în anii c. 200-190 a.Chr.¹⁶⁴. Deși această propunere de datare a fost contestată recent¹⁶⁵, considerăm că nu ar trebui abandonată încă definitiv.

Tetradrahme de tip seleucid cu grupul de litere ΙΣ pe revers sunt cunoscute de mai multă vreme, dar ele au fost atribuite altor orașe grecești¹⁶⁶. În lumina unui tezaur apărut recent pe piața de antichități, al cărui loc de descoperire nu este cunoscut, și care cuprinde mai multe astfel de piese, majoritatea au fost reatribuite cetății Istros¹⁶⁷. Mai mult decât atât, printre tetradrahmele din tezaurul denumit convențional „Black Sea” au fost identificate două grupuri de emisiuni, primul datat în vremea lui Antiochus II, anii 261-246 a.Chr. (pl. XXIX, nr. 3-4), iar celălalt în timpul domniei lui Seleucus II, anii 246-225 a.Chr., dar atribuit fratelui acestuia, Antiochus Hierax (pl. XXIX, nr. 5-6)¹⁶⁸.

Rămâne de văzut dacă și tetradrahmele cu ΙΣ pe revers, în câmp stânga sau în exergă, bătute de către Antiochus IV, anii 175-163 a.Chr. (pl. XXIX, nr. 7-8), se vor dovedi producții ale monetăriei histriene sau în acest caz este doar o coincidență cu începutul unui nume de persoană.

Spre deosebire de emisiunile autonome, monedele de tip regal, fie stateri sau tetradrahme, au fost bătute în contexte politice mai ample și au legătură cu implicarea cetății Istros și a altor orașe grecești din Pontul Stâng, în conflictele dintre marile puteri ale vremii.

¹⁶¹ Price 780, Peloponez, anii c. 225-200 a.Chr.

¹⁶² A. Vîlcu, *Istros et les Séleucides au IIIe siècle av. J.-C. à la lumière des sources numismatiques*, MCA, s.n., 10, 2014, p. 93-104.

¹⁶³ K. Regling, *Neue Königstetradrachmen von Istros und Kallatis*, *Klio*, 22, 1928, p. 295.

¹⁶⁴ Price 970.

¹⁶⁵ A. Vîlcu, *op. cit.*, p. 93-104.

¹⁶⁶ C.A. Marinescu, Catharine C. Lorber, *op. cit.*, p. 236-237.

¹⁶⁷ *Ibidem*, p. 237.

¹⁶⁸ *Ibidem*.

TABELE

Abrevieri: (s.a.) = sub aripa vulturului; (s.c.) = sub coada vulturului; \cdot / \cdot = două puncte în câmp, câte unul de fiecare parte a picioarelor vulturului; $\cdot /$ = un punct în câmp stânga; $/ \cdot$ = un punct în câmp dreapta.

Raritate: r⁵ = 1-2 exemplare cunoscute; r⁴ = 3-5 exemplare; r³ = 6-10 exemplare; r² = 11-15 exemplare; r = 16-20 exemplare; s = 21-25 exemplare; c = mai mult de 25 exemplare.

Tabelul I. Monede istriene de argint din Grupa IV, subgrupele I-III, c. 340/330-c. 313 a.Chr.

Nr.	În câmp	Sub delfin	Orientarea capetelor	Orientarea vulturului	Bibliografie	Raritate	Planșa
		Subgrupa I					
1	B	-	↑↓	←	Pick 426	c	Pl. III, nr. 1
2	B	↑(?)	↑↓	←	-	r ³	Pl. III, nr. 2
3	B	-	↑↓	←	-	r ²	Pl. III, nr. 3
4	Γ	-	↑↓	←	Pick 427	c	Pl. III, nr. 4
5	\cdot / Δ	X	↑↓	←	-	s	Pl. III, nr. 5
6	Δ	X	↑↓	←	Pick 432	c	Pl. III, nr. 6
7	E	A	↑↓; ↓↑	←	Pick 433	c; r ⁵	Pl. III, nr. 7-8
		Subgrupa II					
1	I	-	↑↓; ↓↑	←	Pick 429	r; c	Pl. IV, nr. 1-6
2	I	-	↑↓	→	-	r ⁵	Pl. IV, nr. 7
3	-	I	↑↓	→	Pick 442	r ⁵	Pl. IV, nr. 8
4	-	I	↑↓	←	-	r ⁵	Pl. V, nr. 1
5	I	Σ	↑↓	←	-	r ⁵	Pl. V, nr. 2
6	-	Υ	↑↓; ↓↑	←	Pick 423	r ³ ; r ³	Pl. V, nr. 5-8
7	-	-	↓↑	←	-	r	Pl. V, nr. 3-4
		Subgrupa III					
1	H	X	↓↑	←	Pick 431	c	Pl. VI, nr. 1
2	-	X	↓↑	←	-	r ³	Pl. VI, nr. 2
3	H	Δ: (Δ?)	↓↑	←	-	r ⁵	Pl. VIII, nr. 6
4	H	Δ·	↓↑	←	-	r ⁴	Pl. VI, nr. 3
5	H	Δ	↑↓; ↓↑	←	Pick 431	r ² ; c	Pl. VI, nr. 4
6	-	Δ	↓↑	←	-	r ⁴	Pl. VI, nr. 5
7	Δ (s.a.)	H	↑↓; ↓↑	←	Pick 430	r ⁴ ; r ²	Pl. VI, nr. 6
8	Δ (s.c.)	H	↑↓	←	Pick 430	r ³	Pl. VI, nr. 7
9	Δ (s.c.)	H ::	↑↓	←	-	r ⁵	Pl. VI, nr. 8
10	Θ (s.a.)	K	↓↑	←	Pick 434	r ²	
11	Θ (s.c.)	K	↓↑	←	Pick 434	r ⁴	Pl. VII, nr. 1
12	Θ	Σ·	↓↑	←	-	r ³	Pl. VII, nr. 2
13	Θ	Σ	↓↑	←	-	r ²	Pl. VII, nr. 3
14	Θ (s.a.)	ΔI	↓↑	←	-	r ²	
15	Θ (s.c.)	ΔI	↓↑	←	-	r ⁴	Pl. VII, nr. 4

16	I (s.a.)	ΑΓ	↑↓; ↓↑	←	Pick 418	r ³ ; c	Pl. VII, nr. 5
17	I (s.c.)	ΑΓ	↓↑	←	Pick 418	r ³	Pl. VII, nr. 6
18	I	A	↑↓; ↓↑	←	Pick 435	r ³ ; c	Pl. VII, nr. 7
19	I	-	↑↓; ↓↑	←	-	r ⁴ ; r ³	Pl. VII, nr. 8
20	K	T	↑↓; ↓↑	←	-	r; r ⁵	Pl. VIII, nr. 1
21	-	Π	↑↓	←	-	r ²	Pl. VIII, nr. 2
22	-	⊠ (Π?)	↑↓	←	-	r ⁵	Pl. VIII, nr. 3
23	-	NE	↑↓	←	-	r ⁵	Pl. VIII, nr. 4
24	-	ΔI	↑↓; ↓↑	←	-	r ⁵ ; r ³	Pl. VIII, nr. 5
		Subdiviziuni					
I	-	Δ	↑↓; ↓↑	←	Pick 445	r; r ⁴	Pl. VIII, nr. 7-8
II	Θ	K	↑↓	←	-	s	Pl. VIII, nr. 9
III	I (s.a.)	A (?)	↑↓	←	-	r ⁵	Pl. VIII, nr. 10
IV	I (s.a.)	-	↑↓	←	-	r ³	Pl. VIII, nr. 11
V	-	A (Δ?)	↑↓	←	-	r ⁴	Pl. VIII, nr. 12

Tabelul II. Monede istriene de argint din Grupa IV, subgrupa IV, c. 313-c. 280 a.Chr.

Nr.	În câmp	Sub delfin	Orientarea capetelor	Orientarea vulturului	Bibliografie	Raritate	Planșa
1	·/·	Α	↑↓; ↓↑	←	-	c; c	Pl. IX
2	·/	Α	↑↓; ↓↑	←	-	c; c	Pl. X
3	/·	Α	↓↑	←	-	r	Pl. XI, nr. 1
4	-	Α	↑↓; ↓↑	←	Pick 417	c; c	Pl. XI, nr. 3-8
5	-	Α	↓↑	←	-	r ⁴	Pl. XII, nr. 1
6	·/·	Α	↓↑	←	-	r ⁵	Pl. XII, nr. 2
7	·/·	Α	↓↑	←	Pick 436	r ⁴	Pl. XII, nr. 3-4
8	/·	Δ	↑↓; ↓↑	←	-	r ⁴ ; r ³	Pl. XII, nr. 5-8
9	-	Δ	↑↓; ↓↑	←	Pick 421	c; c	Pl. XIII-XV
10	/·	Α	↓↑	←	-	r ³	Pl. XI, nr. 2
11	-	∞∞	↓↑	←	Pick 424	r ³	Pl. XVI, nr. 1
12	-	∞∞	↓↑	←	Pick 424a	r ²	Pl. XVI, nr. 2
13	-	Μ	↓↑	←	-	r ²	Pl. XVI, nr. 3
		Subdiviziuni					
I	·/	Α	↑↓	←	-	s	Pl. XVI, nr. 4
II	-	Α	↑↓	←	Pick 443	c	Pl. XVI, nr. 5-6
III	·/·	Δ	↓↑	←	-	s	Pl. XVI, nr. 7
IV	-	Δ	↑↓	←	-	r ³	Pl. XVI, nr. 8
V	·/·	Μ	↑↓	←	-	r ⁵	Pl. XVI, nr. 10
VI	-	Μ	↑↓	←	-	r ⁵	Pl. XVI, nr. 11

Tabelul III. Monede istriene de argint din Grupa IV, subgrupele V-VII, c. 280-c. 256/255 a.Chr.

Nr.	În câmp	Sub delfin	Orientarea capetelor	Orientarea vulturului	Bibliografie	Raritate	Plansa
		Subgrupa V					
1	-		↓↑	←	Pick 419	c	Pl. XVIII, nr. 1-2
2	-		↓↑	←	Pick 417	c	Pl. XVIII, nr. 3-4
3	-	A	↓↑	←	Pick 416	c	Pl. XVIII, nr. 5-6
		Subdiviziuni					
I	-		↑↓	←	Pick 444	r	Pl. XVIII, nr. 7
II	-		↑↓	←	-	r ²	Pl. XVIII, nr. 8
		Subgrupa VI					
1	-	ΦΥ	↑↓; ↓↑	←	Pick 425	c; c	Pl. XIX, nr. 1-7
		Subdiviziuni					
I	-	ΦΥ	↑↓	←	-	r ⁵	Pl. XIX, nr. 8
II	-		↑↓	←	-	r ⁵	Pl. XIX, nr. 9
		Subgrupa VII					
1	-	ΔI	↓↑	←	-	r ²	Pl. XX, nr. 1-4
2	-	Δ	↓↑	←	-	r ⁴	Pl. XX, nr. 5-6
3	-	ΔI	↑↓; ↓↑	→	Pick 440	r ² ; r	Pl. XX, nr. 7-8; pl. XXI, nr. 1
4	-	Δ	↑↓; ↓↑	→	Pick 441	r ⁴ ; r	Pl. XXI, nr. 2-3
5	-	ΔI – O	↓↑	→	-	r	Pl. XXI, nr. 4-5
6	-	ΔI – I	↑↓; ↓↑	→	Pick 439	r ⁵ ; s	Pl. XXI, nr. 6-7
		Subdiviziuni					
I	-	IΔ	↓↑	←	-	r ⁴	Pl. XXI, nr. 8-9
II	-	ΔI	↓↑	→	-	r ⁴	Pl. XXI, nr. 10

Tabelul IV. Monede istriene de argint din Grupa IV, subgrupa VIII, c. 256/255-c. 240 a.Chr.

Nr.	În câmp	Sub delfin	Orientarea capetelor	Orientarea vulturului	Bibliografie	Raritate	Plansa
1	/ ·	A	↑↓; ↓↑	←	-	r ⁵ ; r ⁵	Pl. XXII, nr. 1-2
2	-	A	↑↓; ↓↑	←	Pick 416	c; r ²	Pl. XXII, nr. 3-8; pl. XXIII; pl. XXIV, nr. 1-3, 5-8
3	-	A ·	↑↓	←	-	r ⁴	Pl. XXIV, nr. 4

PROVENIENȚA MONEDELOR ILUSTRATE

PI. I. 1. O. Iliescu, *Le système monétaire et pondéral à Histria, Callatis et Tomis aux Ve-IIe siècles av. notre ère*, în *Actes du 8ème Congrès International de Numismatique, New York-Washington, septembre 1973*, Paris-Bâle, 1976, pl. 1, nr. 1; **2.** Gorny & Mosch Giessener Münzhandlung, Auction 181, lot 1200; **3.** Muzeul BNR, nr. 1407299/44; **4.** Muzeul BNR, nr. 1446163; **5.** First-Auctions JMPG – Genève, Auction 1, lot 742; **6.** Gorny & Mosch Giessener Münzhandlung, Auction 195, lot 98; **7.** Classical Numismatic Group, Electronic Auction 267, lot 28; **8.** Classical Numismatic Group, Electronic Auction 239, lot 17; **9.** Classical Numismatic Group, Electronic Auction 318, lot 45; **10.** Gorny & Mosch Giessener Münzhandlung, Auction 159, lot 1147; **11.** Numismatik Lanz München, Auction 97, lot 119.

PI. II. 1. Classical Numismatic Group, Electronic Auction 35, lot 63707; **2.** UBS Gold & Numismatics, Auction 77, lot 625; **3.** Tezaurul de la Mănăstirea Cocoș I, nr. 114; **4.** Baldwin's Auctions Ltd, Auction 68, lot 3381; **5.** A. Tkalec AG, Auction February 2002, lot 42; **6.** Classical Numismatic Group, Auction 91, lot 78; **7.** Muzeul BNR, nr. 1425431/2; **8.** Gorny & Mosch Giessener Münzhandlung, Auction 152, lot 1239.

PI. III. 1. SNG, *The British Museum*, IX, 1, *The Black Sea*, Londra, 1993, nr. 229; **2.** Institutul de Arheologie „Vasile Pârvan”, nr. 1267/1247; **3.** Institutul Național de Arheologie cu Muzeu, Sofia, nr. 2103; **4.** First-Auctions JMPG – Genève, Auction 1, lot 270; **5.** First-Auctions JMPG – Genève, Auction 1, lot 343; **6.** Classical Numismatic Group, Auction 66, lot 310; **7.** Classical Numismatic Group, Electronic Auction 238, lot 51; **8.** Tezaurul de la Doroțcaia, nr. 124.

PI. IV. 1. VAuctions, Auction 259, lot 10 (10.02.2011); **2.** www.muenzauktion.com/stollhoff/item.php5?id=4719; **3.** Tezaurul de la Doroțcaia, nr. 135; **4.** Colecția Maria și dr. George Severeanu, MMB, nr. C.1751; **5.** Muzeul BNR, nr. 1407299/2; **6.** Tezaurul de la Floriile, nr. 1; **7.** Classical Numismatic Group, Auction 58, lot 340; **8.** Muzeul BNR, nr. 1407299/12.

PI. V. 1. Gorny & Mosch Giessener Münzhandlung, Auction 206-209, lot 1196; **2.** www.okazii.ro/catalog/1838794; **3.** Pecunem, Gitbud & Naumann, Auction 8, lot 72; **4.** Classical Numismatic Group, Electronic Auction 302, lot 39; **5.** Gorny & Mosch Giessener Münzhandlung, Shop, lot 134 (2006); **6.** G. Talmațchi, *Monetăriile orașelor vest-pontice Histria, Callatis și Tomis în epocă autonomă. Iconografie, legendă, metrologie, cronologie și contramarcare*, Cluj-Napoca, 2011, pl. X, nr. 6 (tezaurul de la Enisala); **7.** Auktionshaus H. D. Rauch GmbH, Summer Auction 2009, lot 73; **8.** Classical Numismatic Group, Auction 58, lot 319.

PI. VI. 1. Classical Numismatic Group, Auction 84, lot 138; **2.** Classical Numismatic Group, Electronic Auction 257, lot 26; **3.** Pecunem, Gitbud & Naumann, Auction 9, lot 51; **4.** Classical Numismatic Group, Electronic Auction 249, lot 26; **5.** First-Auctions JMPG – Genève, Auction 1, lot 262; **6.** The New York Sale, Auction XX, lot 18 (2009); **7.** Classical Numismatic Group, Shop, lot 877529; **8.** G. Talmațchi, *Monetăriile orașelor vest-pontice Histria, Callatis și Tomis în epocă autonomă. Iconografie, legendă, metrologie, cronologie și contramarcare*, Cluj-Napoca, 2011, pl. XII, nr. 3 (tezaurul de la Enisala).

PI. VII. 1. Classical Numismatic Group, Electronic Auction 241, lot 15; **2.** Dr. Busso Peus Nachfolger, Auction 398, lot 143; **3.** Classical Numismatic Group, Auction 58, lot 339; **4.** Forvm Ancient Coins/Member Collections/NikosK/Greek silvers; **5.** Gitbud & Naumann – Münzhandlung München GmbH, Store, lot 1331; **6.** Tezaurul de la Floriile, nr. 6; **7.** Pecunem, Gitbud & Naumann, Auction 17, lot 45; **8.** Freeman&Sear, Mail Bid Sale 15, lot 111.

PI. VIII. 1. Classical Numismatic Group, Electronic Auction 151, lot 23; **2.** Classical Numismatic Group, Auction 58, lot 337; **3.** Tezaurul de la Mănăstirea Cocoș I, nr. 26; **4.** Old Roman Coins, lot 99012 (2001); **5.** First-Auctions JMPG – Genève, Auction 1, lot 759; **6.** Astarte S.A., Auction XIX, lot 767; **7.** Classical Numismatic Group, Electronic Auction 134, lot 37; **8.** Classical Numismatic Group, Electronic Auction 281, lot 13; **9.** Apollo Numismatics, lot 838 (2007); **10.** Numismatik Lanz München, Auction 102, lot 86; **11.** Gorny & Mosch Giessener Münzhandlung, Auction 147, lot 1247; **12.** Beast Coins LLC, lot C1749 (2012).

PI. IX. 1. Numismatica Ars Classica NAC AG, Auction 59, lot 1630; **2.** The New York Sale XI, lot 106; **3.** Zuzim Inc., VCoins Shop, lot g515; **4.** UBS Gold & Numismatics, Auction 67, lot 5447; **5.** Classical Numismatic Group, Auction 57, lot 20; **6.** La Galerie Numismatique, Auction XI, lot 8; **7.** Muzeul BNR, nr. 1407299/21; **8.** Muzeul BNR, nr. 1407299/22.

1

2

3

5

4

6

7

9

10

8

11

Pl. I.

1

2

3

4

5

6

7

8

1

2

3

4

5

6

7

8

1

2

3

4

5

6

7

8

Pl. IV.

1

2

3

4

5

6

7

8

Pl. V.

1

2

3

4

5

6

7

8

Pl. VI.

1

2

3

4

5

6

7

8

Pl. VII.

1

2

3

4

7

10

8

11

9

12

5

6

Pl. VIII.

Pl. IX.

1

2

3

4

5

6

7

8

Pl. X.

Pl. XI.

1

2

3

4

5

6

7

8

Pl. XII.

1

2

3

4

5

6

7

8

Pl. XIII.

1

2

3

4

5

6

7

8

Pl. XIV.

Pl. XV.

1

2

3

4

5

6

7

8

9

10

11

Pl. XVI.

Pl. XVII.

1

2

3

4

5

6

7

8

Pl. XIX.

1

2

3

4

5

6

7

8

Pl. XXI.

1

2

3

4

5

6

7

8

Pl. XXII.

Pl. XXIII.

1

2

3

4

5

6

7

8

1

2

3

4

1 (detail)

2 (detail)

3 (detail)

4 (detail)

5

6

7

8

1

2

3

4

5

6

7

8

1

2

3

4

5

6

7

8

Pl. XXVII.

1

2

3

4

5

6

7

8

Pl. XXVIII.

1

2

3

4

5

6

7

8

Pl. XXIX.

1

2

3

4

5

6

7

8

1

2

3

4

5

6

7

8

1

2

3

4

5

6

7

8

Pl. XXXIII.

Pl. X. 1. Classical Numismatic Group, Electronic Auction 112, lot 16; 2. Classical Numismatic Group, Electronic Auction 60, lot 14; 3. Muzeul BNR, nr. 1455585; 4. Institutul Național de Arheologie cu Muzeu, Sofia, nr. 2116; 5. Roma Numismatics Ltd., lot 12095; 6. Classical Numismatic Group, Auction 85, lot 213; 7. Pecunem, Gitbud & Naumann, Auction 5, lot 36; 8. Classical Numismatic Group, Auction 85, lot 214.

Pl. XI. 1. Tezaurul de la Floriile, nr. 13; 2. Helios Numismatik, Auction 6, lot 349; 3. Classical Numismatic Group, Shop, lot 770394; 4. Heritage Auctions, Inc., Long Beach Signature Sale 441, lot 50025; 5. Tezaurul de la Floriile, nr. 16; 6. First-Auctions JMPG – Genève, Auction 1, lot 337; 7. Auktionshaus H. D. Rauch GmbH, Mail Bid Sale 9, lot 148; 8. Classical Numismatic Group, Auction 93, lot 90.

Pl. XII. 1. Gorny & Mosch Giessener Münzhandlung, Auction 160, lot 1145; 2. First-Auctions JMPG – Genève, Auction 1, lot 331; 3. Glenn Woods, lot 10137; 4. Gorny & Mosch Giessener Münzhandlung, Auction 181, lot 1203; 5. Harlan J. Berk, Ltd., lot cc58717; 6. Numismatik Lanz München, Auction 135, lot 96; 7. Ancient Treasures, store, lot IstrusB40; 8. Gitbud & Naumann – Münzhandlung München GmbH, Store, lot 2899.

Pl. XIII. 1. Helios Numismatik, Auction 2, lot 46; 2. Institutul Național de Arheologie cu Muzeu, Sofia, nr. 4928; 3. First-Auctions JMPG – Genève, Auction 1, lot 774; 4. Classical Numismatic Group, Auction 82, lot 319; 5. Gorny & Mosch Giessener Münzhandlung, Auction 159, lot 1144; 6. Classical Numismatic Group, Electronic Auction 19, lot 61134; 7. Tezaurul de la Floriile, nr. 18; 8. Classical Numismatic Group, Electronic Auction 302, lot 42.

Pl. XIV. 1. Classical Numismatic Group, Auction 91, lot 79; 2. Roma Numismatics Ltd., Auction 2, lot 278; 3. Harlan J. Berk, Ltd., lot cc58719; 4. Colecția Maria și dr. George Severeanu, MMB, nr. C1772-629; 5. Harlan J. Berk, Ltd., lot cc64636; 6. Classical Numismatic Group, Auction 58, lot 317; 7. Classical Numismatic Group, Electronic Auction 116, lot 104; 8. Tezaurul de la Floriile, nr. 21.

Pl. XV. 1. Classical Numismatic Group, Electronic Auction 249, lot 28; 2. Numismatik Lanz München, Auction 149, lot 69; 3. Fritz Rudolf Künker GmbH & Co. KG, Auction 77, lot 44; 4. Classical Numismatic Group, Auction 73, lot 100; 5. Numismatik Lanz München, Auction 125, lot 134; 6. Classical Numismatic Group, Auction 60, lot 392; 7. Heritage Auctions, Inc., Long Beach Signature Sale 3015, lot 23060; 8. Roma Numismatics Ltd., E-Sale 3, lot 193.

Pl. XVI. 1. Classical Numismatic Group, Electronic Auction 301, lot 7; 2. Pecunem, Gitbud & Naumann, Auction 17, lot 44; 3. Classical Numismatic Group, Electronic Auction 5, lot 1357; 4. Classical Numismatic Group, Auction 58, lot 341; 5. A. Tkalec AG, Auction February 2012, lot 15; 6. Classical Numismatic Group, Shop, lot 250294; 7. Jean Elsen & ses Fils S.A., Auction 94, lot 235; 8. Harlan J. Berk, Ltd., lot cc63731; 9. Gerhard Hirsch Nachfolger, Auction 258, lot 2052; 10. Romae Aeternae Numismatics, lot GRP0451; 11. First-Auctions JMPG – Genève, Auction 1, lot 328.

Pl. XVII. 1. Classical Numismatic Group, Auction 85, lot 214; 2. Gerhard Hirsch Nachfolger, Auction 263, lot 2118; 3. Helios Numismatik, Auction 6, lot 349; 4. Gorny & Mosch Giessener Münzhandlung, Auction 196, lot 1267; 5. Muzeul BNR, nr. 1407299/21; 6. Numismatik Lanz München, Auction 155, lot 464; 7. Classical Numismatic Group, Electronic Auction 116, lot 104.

Pl. XVIII. 1. Dr. Busso Peus Nachfolger, Auction 401, lot 211; 2. Classical Numismatic Group, Electronic Auction 103, lot 36; 3. Numismatik Lanz München, Auction 125, lot 131; 4. Civitas Galleries, Ltd., VCoins Shop, lot AC 24321 (2008); 5. Forvm Ancient Coins, VCoins Shop, lot GS38104; 6. Auktionshaus H. D. Rauch GmbH, E-Auction 11, lot 42; 7. Gitbud & Naumann – Münzhandlung München GmbH, Store, lot 8945; 8. Numismatik Lanz München, Auction 138, lot 164.

Pl. XIX. 1. Ancient Numismatic Enterprise, VCoins Shop, lot 3740 (2010); 2. Heritage Auctions, Inc., CICF Signature Sale 3009, lot 20031; 3. Auktionshaus H. D. Rauch GmbH, Mail Bid Sale 8, lot 119; 4. Tezaurul de la Mănăstirea Cocoș I, nr. 59; 5. VAuctions, Auction 258 (20.01.2011), lot 6; 6. Dmitry Markov Coins & Medals, VCoins Shop, lot 30122; 7. Numismatik Lanz München, Auction 156, lot 73; 8. Fritz Rudolf Künker GmbH & Co. KG, Auction 71, lot 120; 9. Colecție privată, București.

Pl. XX. 1. Gerhard Hirsch Nachfolger, Auction 284, lot 2209; 2. Gerhard Hirsch Nachfolger, Auction 258, lot 2050; 3. Pecunem, Gitbud & Naumann, Auction 9, lot 53; 4. First-Auctions JMPG – Genève, Auction 1, lot 312; 5. Numismatica Ars Classica NAC AG, Auction 59, lot 1631; 6. Tezaurul de la Mănăstirea Cocoș I, nr. 81; 7. Art Coins Roma, Auction 7, lot 240; 8. Tezaurul de la Mănăstirea Cocoș I, nr. 89.

Pl. XXI. 1. Auktionshaus H. D. Rauch GmbH, Auktion Numismata Wien 2011, lot 112; 2. Harlan J. Berk, Ltd., lot cc58722; 3. Helios Numismatik, Auction 1, lot 38; 4. First-Auctions JMPG – Genève, Auction 1, lot 317; 5. Jean Elsen & ses Fils S.A., Auction 104, lot 77; 6. Forvm Ancient Coins, VCoins Shop, lot 27178; 7. Forvm Ancient Coins, VCoins Shop, lot 27179; 8. Westfälische Auktionsgesellschaft, Auction 55, lot 9; 9. Ancient Imports, lot 9962; 10. Cayón Subastas, Auction June 2009, lot 922.

Pl. XXII. 1. First-Auctions JMPG – Genève, Auction 1, lot 768; 2. First-Auctions JMPG – Genève, Auction 1, lot 764; 3. Baldwin's Auctions Ltd, Auction 68, lot 3381; 4. Tezaurul de la Niculițel(?), nr. 1; 5. „Asg 1669.6”; 6. Tezaurul de la Mănăstirea Cocoș I, nr. 114; 7. Tezaurul de la Stolniceni, nr. 2; 8. Tezaurul de la Mănăstirea Cocoș I, nr. 121.

Pl. XXIII. 1. First-Auctions JMPG – Genève, Auction 1, lot 246; 2. Tezaurul de la Mănăstirea Cocoș I, nr. 119; 3. Forvm Ancient Coins, VCoins Shop, lot 31453; 4. Tezaurul de la Mănăstirea Cocoș I, nr. 135; 5. Tezaurul de la Niculițel(?), nr. 37; 6. First-Auctions JMPG – Genève, Auction 1, lot 233; 7. <http://vi.raptor.ebaydesc.com> (lot 1433); 8. First-Auctions JMPG – Genève, Auction 1, lot 255.

Pl. XXIV. 1. Tezaurul de la Niculițel(?), nr. 38; 2. Tezaurul de la Mănăstirea Cocoș I, nr. 185; 3. Tezaurul de la Niculițel(?), nr. 10; 4. Tezaurul de la Mănăstirea Cocoș I, nr. 199; 5. Tezaurul de la Mănăstirea Cocoș I, nr. 194; 6. Tezaurul de la Mănăstirea Cocoș I, nr. 193; 7. Tezaurul de la Mănăstirea Cocoș I, nr. 195; 8. Tezaurul de la Mănăstirea Cocoș I, nr. 192.

Pl. XXV. 1. I. Lazarenko, *In which towns are countermarked coins of Lysimachus with „owl upon a line, turned to the left” and „owl, turned to the right”*, *Annotazioni Numismatiche*, 46, 2002, p. 1066-1072; 2. Colecția Maria și dr. George Severeanu, MMB, nr. 1796-8712; 3. Muzeul BNR, nr. 1446169; 4. Colecția Maria și dr. George Severeanu, MMB, nr. 1810-856; 5. Tezaurul de la Niculițel(?), nr. 37; 6. First-Auctions JMPG – Genève, Auction 1, lot 233; 7. First-Auctions JMPG – Genève, Auction 1, lot 381; 8. Forvm Ancient Coins, VCoins Shop, lot 34939.

Pl. XXVI. 1. First-Auctions JMPG – Genève, Auction 1, lot 418; 2. First-Auctions JMPG – Genève, Auction 1, lot 432; 3. First-Auctions JMPG – Genève, Auction 1, lot 433; 4. First-Auctions JMPG – Genève, Auction 1, lot 378; 5. Classical Numismatic Group, Electronic Auction 129, lot 73; 6. Münzen & Medaillen Deutschland GmbH, Auction 20, lot 34; 7. Price, p. 180, nr. 965; 8. SNG, *The British Museum*, IX, 1, *The Black Sea*, Londra, 1993, pl. IX, nr. 263.

Pl. XXVII. 1. A. Tkalec AG, Auction May 2005, lot 54; 2. A. Tkalec AG, Auction February 2008, lot 403; 3. First-Auctions JMPG – Genève, Auction 1, lot 827; 4. First-Auctions JMPG – Genève, Auction 1, lot 455; 5. Hess-Divo AG, Auction 325, lot 183; 6. Classical Numismatic Group, Triton V, lot 314; 7. Numismatik Lanz München, Auction 151, lot 352; 8. First-Auctions JMPG – Genève, Auction 1, lot 381.

Pl. XXVIII. 1. Dr. Busso Peus Nachfolger, Auction 401, lot 212; 2. E. Petac, A. Vîlcu, *Syrian wars and the beginning of the Lysimachus-type staters at Tomis*, *Istros*, 18, 2012, pl. 4, nr. 22; 3. Classical Numismatic Group, Triton VIII, lot 263; 4. Fritz Rudolf Künker GmbH & Co. KG, Auction 168, lot 7205; 5. La Galerie Numismatique, Auction I, lot 76; 6. First-Auctions JMPG – Genève, Auction 1, lot 808; 7. Gerhard Rohde Ancient Coins, lot 5784 (2007); 8. First-Auctions JMPG – Genève, Auction 1, lot 458.

Pl. XXIX. 1. Price, pl. XXXIX, nr. 780; 2. K. Regling, *Neue Königstetradrachmen von Istros und Kallatis*, *Klio*, 22, 1928, p. 295; 3. Freeman&Sear, Manhattan Sale I, lot 90; 4. Ira & Larry Goldberg Coins & Collectibles, Auction 70, lot 3135; 5. Ira & Larry Goldberg Coins & Collectibles, Auction 55, lot 74; 6. Freeman&Sear, Manhattan Sale I, lot 91; 7. Auktionshaus H. D. Rauch GmbH, Auction 94, lot 461; 8. Gorny & Mosch Giessener Münzhandlung, Auction 185, lot 185.

Pl. XXX. 1. Tezaurul de la Todorovo, nr. 58; 2. Muzeul BNR, nr. 1446245; 3. Tezaurul de la Dobrogled, nr. 14; 4. Muzeul BNR, nr. 1455584; 5. Pecunem, Gitbud & Naumann, Auction 7, lot 27; 6. Colecția Maria și dr. George Severeanu, MMB, nr. C1769; 7. Classical Numismatic Group, Electronic Auction 225, lot 14; 8. Muzeul BNR, nr. 1425430/15.

Pl. XXXI. 1. Authentic Ancient Coins, lot i26809; 2. Numismatik Lanz München, Auction 125, lot 135; 3. First-Auctions JMPG – Genève, Auction 1 lot 345; 4. Institutul Național de Arheologie cu Muzeu, Sofia, nr. 11166; 5. Classical Numismatic Group, eBay, item: 1238519031; 6. Jencek Historical Enterprise, lot T0465; 7. Classical Numismatic Group, Electronic Auction 31, lot 62975; 8. SNG, *Budapest, Magyar Nemzeti Múzeum, III, Moesia Inferior – Callatis, Dionysopolis, Istrus, Marcianopolis, Nicopolis ad Istrum, Odessus, Tomis*, Milano, 2000, pl. IV, nr. 41.

Pl. XXXII. 1. Numismatik Lanz München, Auction 109, lot 107; 2. Forvm Ancient Coins, VCoins Shop, lot CE39269; 3. Ancient Caesar – Classical Numismatics, lot g005; 4. Mike R. Vosper Coins, VCoins Shop, lot CE-UJTP; 5. Oslo Myntgalleri AS, Auction 3, lot 1572; 6. First-Auctions JMPG – Genève, Auction 1, lot 783; 7. Malter Galleries Inc., Auction 79, lot 27; 8. Numismatik Lanz München, Auction 120, lot 30.

Pl. XXXIII. 1. Numismatik Lanz München, Auction 102, lot 32; 2. Muzeul BNR, nr. 5040/29; 3. Numismatik Lanz München, Auction 120, lot 31; 4. Pecunem, Gitbud & Naumann, Auction 9, lot 23; 5. Forvm Ancient Coins, VCoins Shop, lot 27176; 6. Tezaurul de la Mănăstirea Cocoș I, nr. 200; 7. Ibercoin, Auction 17.1, lot 2011; 8. Classical Numismatic Group, Electronic Auction 306, lot 15; 9. First-Auctions JMPG – Genève, Auction 1 lot 797; 10. Muzeul BNR, nr. 1407299/43.

The silver coinage of Istros during the Hellenistic period

ABSTRACT

The author proposes a new classification with 8 subgroups for the silver Istrian coins believed to have been struck according to the Aeginetan standard and which thus create a fourth group of issues to come out of Istros. At the same time, he separated the Istrian coins of “barbarised” style into irregular, late classic-type issues and imitations and discussed the other autonomous and regal silver coins of Istros struck during the Hellenistic period. The English version of this text and an inventory of the coin hoards will be published in a separate volume.

FIGURES CAPTION

- Fig. 1. Weight chart of the drachms in subgroup I of the Doroțcaia hoard.
 Fig. 2. Weight chart of the drachms in subgroup II.
 Fig. 3. Weight chart of the drachms in subgroup III.
 Fig. 4. Weight chart of the drachms in subgroup IV.
 Fig. 5. Weight chart of the drachms in subgroup V.
 Fig. 6. Weight chart of the drachms in subgroup VI.
 Fig. 7. Weight chart of the drachms in subgroup VII of the Cocoș Monastery I hoard (including 3 coins from private collections).
 Fig. 8. Weight chart of the drachms in subgroup VIII of Cocoș Monastery I hoard (including 1 coin from a private collection).
 Fig. 9. Weight chart of the Istrian drachms in Group IV.
 Table I. Subgroups I-III, c. 340/330 - c. 313 BC.
 Table II. Subgroup IV, c. 313 - c. 280 BC.
 Table III. Subgroups V-VII, c. 280 - c. 256/255 BC.
 Table IV. Subgroup VIII, c. 256/255 - c. 240 BC.